

Taalwetenschap

E.M. Uhlenbeck

bron

E.M. Uhlenbeck, *Taalwetenschap*. De Nederlandsche Boek- en Steendrukkerij voorheen H.L. Smits, Den Haag 1980 (negende druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/uhle001taal01_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / erven E.M. Uhlenbeck

[Voorwoord]

Voorwoord voor de eerste druk

Dit boekje is bestemd voor hen die op een eenvoudige wijze ingeleid wensen te worden in de taalwetenschap. Het heeft geen pretentie van oorspronkelijkheid, het streeft ook niet naar een inleiding in alle gebieden der taalwetenschap, maar tracht wel een beknopt en zo duidelijk mogelijke uiteenzetting van die fundamentele noties te geven die naar mijn mening voor iedere verdere taalkundige studie onmisbaar zijn.

Deze inleiding verscheen voorzien van illustraties onder dezelfde titel reeds in 1956 in de tweede druk van het driedelige handboek *Scientia*. Voor deze uitgave werd de tekst op een aantal punten herzien; enkele formuleringen werden verbeterd, hier en daar werden andere voorbeelden opgenomen. Hierbij heb ik vooral mijn voordeel gedaan met de opmerkingen van de heer H. Schultink, die het oorspronkelijke opstel aan een kritische beschouwing had onderworpen. Gaarne zeg ik hem hiervoor dank.

Voorwoord voor de achtste druk

Het blijft noodzakelijk voor iedere nieuwe druk de tekst van deze inleiding aan een zorgvuldige herziening te onderwerpen. De oorzaken zijn niet ver te zoeken: het taalwetenschappelijk onderzoek gaat door en eist voortdurend overweging van ingenomen standpunten. Steeds staat men voor de vraag wat in een eerste inleiding opgenomen moet worden en wat niet. Het doel van dit boekje is echter ongewijzigd: het geven van een zo helder mogelijke uiteen-

zetting van die fundamentele gezichtspunten die naar mijn mening in geen taalkundige theorie gemist mogen worden. Wederom heb ik bij de voorbereiding van deze nieuwe druk steun ondervonden van mijn Leidse medewerkers, ditmaal vooral van drs. M. Winkel, waarvoor ik ten zeerste dankbaar ben.

april 1976

E.M. Uhlenbeck

Voorwoord voor de negende druk

Voor deze nieuwe druk zijn vooral de gedeelten die aan semantiek en syntaxis waren gewijd, ingrijpend herzien en daarbij ook uitgebreid. Dit geldt ook voor het vierde hoofdstuk en in mindere mate voor het derde. Er gebeurt in de taalkunde tegenwoordig zeer veel, en de inhoud van iedere inleiding moet dan ook periodiek worden heroverwogen. Het doel van de inleiding blijft: op een leesbare wijze belangstellenden een beeld te geven, niet zozeer van de taalwetenschap, maar van het verschijnsel taal, voornamelijk aan de hand van voor de lezer toegankelijk materiaal. Het vierde hoofdstuk met de daarbij aansluitende bibliografie, die voor deze druk aanzienlijke veranderingen heeft ondergaan, kan wellicht nuttig zijn voor hen die zich verder in de taalkunde willen oriënteren. Ook ditmaal heeft mw. M. Uhlenbeck-Winkel mij bij de voorbereiding van de nieuwe druk bijgestaan. Ik zeg haar hiervoor gaarne dank.

juni 1980

E.M. Uhlenbeck

1. inleiding

Over taal denken in onze maatschappij leek en vakman in de regel zeer verschillend. Ten gevolge van het lager en middelbaar taalonderwijs komt een ieder in zijn jeugd voornamelijk met een normatieve taalbeschouwing in aanraking. Slechts zij die tot wetenschappelijke taalstudie geraken, krijgen de gelegenheid om de beperktheid van dit normatieve gezichtspunt te doorzien.

Men zegt dat iemand een normatieve houding ten opzichte van de taalfeiten inneemt, als hij meent in staat te zijn in deze feiten aan te wijzen wat juist en wat niet juist is. Bovendien meent men dit te kunnen doen zonder voorafgaand taalkundig onderzoek van deze feiten en zonder dat men zich rekenschap geeft van de overwegingen waarop deze beoordeling van de feiten berust. De taalkundige echter zal een zeer grote behoedzaamheid aan de dag leggen bij het vellen van een oordeel over taalgebruik dat hij ontmoet. Daarmee is niet gezegd dat iedere oordeelvelling van een leek altijd onjuist zal zijn, noch dat een taalkundige nooit tot een beoordeling en veroordeling van taalfeiten zal overgaan. In *Hij valde van het trap* worden twee fouten gemaakt tegen het Algemeen Nederlands, die beide zowel door de leek als door de vakman gemakkelijk kunnen worden vastgesteld: *valde* moet zijn *viel* en bij *trap* past als lidwoord *de* en niet *het*. Hier kost de aanwijzing van fouten geen moeite: het gaat hier namelijk om dwingende gegevens

waaraan iedere Nederlandse taalgebruiker zich heeft leren houden. Andere gevallen lijken minder eenvoudig. Moet men van iemand die zegt: *hij ziet haar mooi zijn* beweren dat hij een fout tegen het Nederlands heeft gemaakt (en zo ja: welke), of heeft hij alleen maar iets gezegd waarvoor zelden aanleiding is? Het is in gevallen als deze dat niet alleen leken maar ook vakmensen tot tegengestelde conclusies komen.

Niet alle fouten zijn van dezelfde orde, en laat ons dit bovendien direct hier opmerken: taalfouten zijn iets geheel anders dan fouten tegen de spelling. Als een kind *heben* schrijft i.p.v. *hebben* maakt hij geen taalfout, maar overtreedt hij slechts een spellingconventie.

De feiten kunnen echter ook geheel anders liggen. Een onderwijzer zal een leerling die een zin gebruikt als: *Jan waste z'n eige* er attent op moeten maken, dat in het Algemeen Nederlands dat hij te onderwijzen heeft, deze constructie niet toelaatbaar is en vervangen moet worden door *Jan waste zich* of *Jan waste zichzelf*. Het gebruik van *z'n eige* is echter binnen het Nederlands dat de jongen van huis uit spreekt, in het geheel niet onjuist. Niettemin moet de jongen geleerd worden dat men in ander Nederlands anders spreekt en schrijft. Bij de wijze waarop de onderwijzer dit de leerling duidelijk maakt, zal evenwel respect voor de vorm van Nederlands die de jongen in zijn eigen omgeving heeft geleerd, steeds uitgangspunt moeten blijven.

Geen veroordeling van taalgebruik is toelaatbaar wanneer deze berust hetzij op zogenaamde logische gronden, hetzij op historische overwegingen.

Bekend is dat sommigen op logische gronden woorden als *enigst* en *allerlaatst* veroordelen, omdat de betekenis van de woorden die aan deze superlatieven ten grondslag liggen,

het vormen van een overtreffende trap logisch lijkt uit te sluiten. Zij die dit soort oordelen vellen, hebben nog niet leren inzien dat taal en logica geenszins identiek zijn. Een overtuigende constatering als *Dit is de enigste keer dat ik zoiets heb meegemaakt* en de angstige vraag *Was dit heus de allerlaatste trein?* zijn uitingen waarin geen enkele Nederlandse taalregel geweld wordt aangedaan.

Historische overwegingen zijn in het spel bij het afkeuren van leenwoorden. Er blijken steeds velen te zijn die, denkende vanuit een merkwaardig diffuus nationaliteitsbesef, in taal iets zien dat zuiver gehouden moet worden en van vreemde smetten vrij, waarbij smetten dan hoofdzakelijk woorden zijn die men aan andere talen ontleent. Bij hen houden in wezen neutrale technische termen als anglicisme, germanisme en gallicisme reeds ernstige kritiek in. Kortom: ontlening wordt gezien als een gevaarlijk, afkeurenswaardig proces dat leidt tot taalbederf. Zowel ten opzichte van de mogelijkheden om zich tegen ontlening te weer te stellen als ten opzichte van de waardering van het verschijnsel van ontlening, vergissen deze puristen zich. Puristische activiteit, zo leert de taalgeschiedenis, leidt zelden tot een effectieve uitbanning van vreemd taalgoed. Ontlening is integendeel in het verleden altijd een belangrijke en waardevolle bron van - hoofdzakelijk lexicale - verrijking geweest. Het ligt voor de hand dat juist in een taal als het Nederlands zich veelvuldig ontlening voordoet. Vele leden van de relatief kleine Nederlandse taalgemeenschap komen in aanraking met andere talen die in grote ons omringende landen worden gesproken. Dit geschiedt door onderwijs, door verblijf in landen waar geen Nederlands gesproken wordt, door contact met sprekers van andere talen die ons land bezoeken,

door buitenlandse correspondentie en via de televisie. Hierdoor ontstaat bij een groot aantal Nederlands sprekenden een zekere mate van bilingualisme of soms van multilingualisme. Dit is niet alleen onvermijdelijk, maar ook noodzakelijk in een wereld van toenemende integratie van de verschillende nationale gemeenschappen. Zij die enige vertrouwdheid met vreemde talen hebben verworven en die op grond daarvan aan hun Nederlands nieuwe uitdrukkingsmogelijkheden hebben toegevoegd, zullen deze mogelijkheden terecht gebruiken, al komt het ook voor, dat Nederlanders vreemde woorden gebruiken omdat zij denken dat dit hun een hogere status geeft. Nauwkeurig onderzoek leert niettemin dat als regel tussen het vreemde woord en het goede Nederlandse equivalent, dat op het oog onnodig wordt genegeerd, een betekenisonderscheid bestaat. Zo is in onze huidige maatschappij het woord *trend* niet zonder verlies door enig Nederlands woord te vervangen.

Niet alleen door zijn neiging snel en meestal veel te snel tot veroordeling van taalverschijnselen over te gaan, onderscheidt zich de niet-taalkundig geschoolde van de vakman. Ook is zijn belangstelling anders gericht. De ervaring leert dat hij vooral geïnteresseerd is in de herkomst van taalvormen en het is voor hem teleurstellend te moeten ervaren, dat dit zoeken naar de oorsprong slechts bij uitzondering tot resultaten leidt. De bestaande etymologische woordenboeken laten zien, hoe betrekkelijk zelden men de historische ontwikkeling van woorden over een aanzienlijk tijdsverloop kan traceren.

Het algemene publiek blijkt voorts steeds weer in hoge mate belang te stellen in vragen van spelling. Dat taal en spelling twee verschillende zaken zijn en dat verandering van spelling daarom geenszins identiek is met taalverande-

ring, laat staan met 'taalbederf', is voor velen, althans in alfabetische gemeenschappen als de onze, moeilijk te aanvaarden. Dit komt voornamelijk omdat taalbeschouwelijke activiteit in zulke gemeenschappen zich als vanzelf richt op de geschreven uiting en niet op wat in het mondelinge taalgebruik te horen valt.

Het normatieve gezichtspunt komt niet alleen tot uiting bij het beschouwen van verschijnselen binnen de eigen taal. Ook over de talen onderling wordt met weinig terughoudendheid geoordeeld. Men is over het algemeen wel bereid in te zien dat talen als Engels, Frans, Duits, Italiaans en Russisch kwalitatief zeker niet achter staan bij ons Nederlands, maar voor velen is het reeds twijfelachtig of men deze appreciatie mag uitbreiden tot talen als het Chinees, het Javaans of het Turks. De meesten onzer zullen echter de gedachte aan een principiële, potentiële gelijkwaardigheid van bijv. een door Indianen in Zuid-Amerika gesproken taal en het Nederlands afwijzen, terwijl deze gelijkwaardigheid er wetenschappelijk toch is. Anderen weer stellen alle overige talen inclusief hun eigen taal, opnieuw geheel ten onrechte, achter bij het Latijn of het Grieks, omdat zij deze klassieke talen voor 'logischer' houden, schrijven aan het Frans een grote mate van helderheid toe, of menen in het Engels een bijzondere doelmatigheid te ontdekken. Wetenschappelijke argumenten zijn voor zulke opvattingen niet aan te voeren. Bij de huidige stand van onze kennis lijkt het weinig zin te hebben om met betrekking tot talen over iets als innerlijke logica, helderheid of doelmatigheid te spreken. Wel is het mogelijk dat iemand zich onlogisch, onhelder of gebrekkig uitdrukt; dit ligt dan niet aan de gebruikte taal, maar aan de spreker.

Het is dan ook geen overdrijving wanneer men consta-

teert dat tussen de taalkundige en *the man in the street* in taalzaken een wijde kloof gaapt, een kloof die nog verwijd wordt door het feit dat de taalverschijnselen voor een ieder zo bedrieglijk gemakkelijk toegankelijk lijken te zijn. Ten aanzien van de hedendaagse taal acht menigeen zich evenzeer tot oordelen bevoegd als de taalkundige die zich op de studie van deze taal heeft toegelegd. Vaak zal aan het oordeel van de taalkundige weinig waarde gehecht worden. Omgekeerd vertonen vele anderen juist de neiging om aan te nemen dat de taalkundige de taal 'kent' en op grond daarvan over een onfeilbaar vermogen beschikt om te bepalen wat goed en wat fout is. De taalkundige - als hij tenminste verstandig is - weet van zijn kant maar al te goed, dat hij in het allerbeste geval slechts een zeker inzicht kan bieden in de bouw van de taal, d.w.z. dat hij door nauwkeurig en geduldig onderzoek tenslotte oog heeft gekregen voor de systematiek die in het taalgebruik besloten ligt.

Is de taalkundige in het algemeen gesproken geneigd niet zonder meer te aanvaarden wat de taalgebruiker hem over zijn taal meedeelt, dit betekent niet, zoals we reeds met betrekking tot *hij valde van het trap* constateerden, dat ieder oordeel van de taalgebruiker inzake zijn taal per se onjuist is. Taal wordt gehanteerd in een gemeenschap en ieder lid daarvan zal gemerkt hebben dat niet iedereen op precies dezelfde wijze spreekt en dat hij zelf ook niet onder alle omstandigheden op dezelfde wijze zijn taal hanteert. Er zijn in zijn gemeenschap groepen die 'deftig' of 'keurig' spreken of althans deftiger of keuriger dan hij zelf, terwijl er anderen zijn die naar zijn mening 'onbeschaafd' of 'plat' spreken. Ook weet hij wel, dat zijn dagelijks taalgebruik thuis of onder vrienden niet geheel identiek is met

de wijze waarop hij zich uitdrukt in een redevoering of bij een bezoek aan zijn chef. Mannen spreken een beetje anders dan vrouwen, ook dit is hem wel globaal bekend, zonder dat hij overigens in staat is om precies aan te geven waarin dit verschil gelegen is. Er zijn dus verschillende stijlen van spreken bij één en dezelfde spreker te constateren, en ook groepen binnen de gemeenschap onderscheiden zich door bepaalde bijzonderheden in hun taalgebruik.

Het is gewenst om hier enige centrale uitgangspunten aan te geven waarvan in deze inleiding wordt uitgegaan.

Het uiteindelijke doel van de taalwetenschap is het verwerven van een zo volledig mogelijk inzicht in het verschijnsel taal in het algemeen. Dit doel kan de taalkundige slechts verwezenlijken door onderzoek van de verschillende talen, dat wil zeggen van de verschijningsvormen van wat men taal-met-een-hoofdletter zou kunnen noemen. Onderzoek van een taal betekent altijd onderzoek van het gebruik dat van die taal in een bepaalde gemeenschap wordt gemaakt. Doel van de taalkundige is om alles wat in dit taalgebruik systematisch is, zo volledig mogelijk te leren kennen. Daarbij heeft hij rekening te houden met het hierboven reeds opgemerkte feit dat geen enkel lid van de taalgemeenschap steeds op dezelfde wijze van zijn taal gebruik maakt. Met andere woorden: geen enkele spreker van een taal is volledig representatief voor de taal van zijn gemeenschap en de taalkundige kan zich dan ook niet beperken tot de studie van het taalgebruik van één spreker. Alle vormen van taalgebruik moeten in het onderzoek betrokken worden, niet alleen het mondelinge, maar ook het schriftelijke taalgebruik; naast het gewone alledaagse, ook het literaire en wetenschappelijke taalgebruik.

De taalkundige kan zijn onderzoek niet beperken tot het gebruik dat hij van de taal om zich heen hoort of ziet maken, ook al is dit gebruik voor hem een onmisbare bron van informatie. Het draagt namelijk ten opzichte van de doelstelling van zijn onderzoek een toevallig karakter en er is geen enkele garantie dat de taalkundige uit dit gebruik *alleen* een volledig inzicht kan verwerven in de taal, d.w.z. in de systematiek die aan het taalgebruik ten grondslag ligt. Hij zal daarom altijd behoefte gevoelen om bepaalde sprekers bij zijn onderzoek te betrekken; hij zal hun niet alleen bepaald taalgebruik willen ontlocken, maar ook hun reacties willen leren kennen op bepaalde gevallen van gebruik. Zulke personen die bij het onderzoek worden ingeschakeld, noemt men informanten. Gaat het om onderzoek van zijn eigen moedertaal, dan kan de taalkundige ook zichzelf als informant laten functioneren. Onderzoeker en informant zijn dan in één persoon verenigd. De taalkundige kan zich evenmin voor zijn onderzoek beperken tot de gegevens en reacties van zijn informant. Dit komt in de eerste plaats doordat geen enkele spreker in staat is de mogelijkheden van het gebruik van zijn moedertaal ook maar bij benadering te overzien. In de tweede plaats is de kans groot dat de taalkundige met de vragen die hij stelt zijn informant beïnvloedt. Dit gevaar is bijzonder groot als taalkundige en informant in één persoon zijn verenigd. De beste methode is dan ook zowel het feitelijke taalgebruik als de gegevens van informanten *beide* voor het onderzoek te benutten in de hoop dat de nadelen aan ieder van beide verbonden door de voordelen zullen worden opgeheven of althans verminderd. Er heeft zich in de taalkunde nog geen vaste traditie ontwikkeld van het uitvoeren van massale experimenten, zoals die bijv. in de psychologie heel ge-

bruikelijk zijn geworden. Wel kan het werken met informanten als experimenteel onderzoek worden beschouwd.

De moderne taalkunde zoals die zich sinds ongeveer 1930 heeft ontwikkeld, is gewoon om alle talen als afzonderlijke grootheden te bezien, die zij in hun onderling vaak sterk uiteenlopende bouw wil trachten te begrijpen. In de laatste veertig jaar is echter steeds duidelijker gebleken dat, hoe verschillend talen ook mogen zijn, zij essentiële overeenkomsten vertonen. Er is plaats voor een algemeen taalbegrip, precies zoals er in de moderne ethnologie - thans culturele antropologie genoemd - plaats is voor een algemeen cultuurbegrip dat alle menselijke culturen omspant. Dit inzicht is van het hoogste belang. Men mag zeggen dat hierdoor de taalkunde in een nieuwe fase van ontwikkeling is gekomen. Niettemin is het goed te bedenken, dat de aanvaarding van een algemeen taalbegrip nog niet inhoudt, dat de essentiële, aan alle talen gemeenschappelijke eigenschappen nu ook reeds volledig bekend zijn. Zij houdt evenmin in, dat de enorm grote verschillen die er tussen de verschillende taalgemeenschappen bestaan in grootte en mate van differentiatie, taalkundig slechts van bijkomstige betekenis zouden zijn.

Het is de bedoeling om in het volgende hoofdstuk juist op de essentiële kenmerken van taal in te gaan. Aangezien deze zich in beginsel aan alle talen laten aflezen, behoeven wij daarbij geen verschijnselen ter sprake te brengen afkomstig uit talen die de Nederlandse lezer als regel vreemd zullen zijn. Wij kunnen ons tot onze moedertaal beperken. Aan de hand van enkele triviale maar levensechte Nederlandse zinnen, zullen wij in het tweede hoofdstuk trachten een aantal voor taal fundamentele onderscheidingen te ontdekken en in onderlinge samenhang behandelen.

De aandachtige lezer zal het opvallen, dat daarbij geen gebruik gemaakt wordt van de traditionele terminologie, die hij op school heeft leren hanteren. In deze terminologie weerspiegelt zich een taalbeschouwing die op tal van punten thans verouderd is. Zij berust op de bestudering van feitenmateriaal dat slechts uit enkele talen afkomstig is, en veronderstelt dat allerlei verschijnselen universeel zijn. Ook heeft zij de neiging om zich door andere dan zuiver taalkundige overwegingen te laten leiden. Het is een kenmerk van de moderne taalkunde dat zij zich nauwkeurig bewust tracht te zijn van haar uitgangspunten. Dit houdt in dat zij alle onderscheidingen die de traditionele school-grammatica maakt, op hun relevantie moet toetsen. Alleen dan zal een zuiver en verantwoord onderzoek van de verschijnselen mogelijk zijn.

De lezer zal tevens bemerken dat hij in het volgende hoofdstuk geen historische beschouwingen zal aantreffen. Van de taaluitingen die besproken worden en van de woorden die daarin voorkomen zal dan ook nooit getracht worden aan te geven hoe hun historische ontwikkeling is geweest. In deze niet-historische werkwijze komt een ander modern inzicht tot uiting. Voor het verwerven van inzicht in vele fundamentele aspecten van de taalstructuur, is historische beschouwing niet noodzakelijk. Niettemin zijn taalverandering en variatie binnen het taalgebruik in een gemeenschap universele taalverschijnselen. Taal is altijd een structuur in beweging. Dit betekent dat voor het volledig leren kennen van een taal, een doel waar de taalwetenschap nog zeer ver van verwijderd is, een volledig a-historische beschouwing te kort schiet.

In het derde hoofdstuk, dat op het centrale tweede volgt, wordt getracht enige aandacht te schenken aan het tweede

hoofdthema van de inleiding: de individualiteit van iedere taal. Daarmee wordt bedoeld dat iedere taal verschilt van iedere andere. Soms komt dat door unieke verschijnselen, maar veel vaker doordat bepaalde eenheden, kenmerken of onderscheidingen die ook elders voorkomen, tot andere stelsels worden gecombineerd, of een andere uitwerking krijgen. Getracht zal worden in het derde hoofdstuk de lezer gevoelig te maken voor het feit dat het centrale thema, dat in het tweede hoofdstuk wordt behandeld, vele variaties toelaat. Daarbij zal er gelegenheid zijn tevens enige aandacht te schenken aan het feit van taalverandering en aan het historisch-vergelijkende taalonderzoek. Het vierde hoofdstuk tenslotte, biedt gelegenheid om althans tot op zekere hoogte de weg te vinden in de omvangrijke taalwetenschappelijke literatuur.

2. de taalstructuur

Er zijn verschillende wetenschappen die zich met taalstudie bezighouden. De filologie bestudeert teksten, d.w.z. gevallen van schriftelijk taalgebruik uit een meer of minder recent verleden, die een literaire of culturele waarde hebben. De literatuurwetenschap richt zich op het verstaan van literaire werken onverschillig of zij geschreven zijn of niet, onverschillig ook of zij in het verleden zijn ontstaan of in het heden. De taalkunde of linguïstiek echter is niet uitsluitend, maar toch wel in de eerste plaats geïnteresseerd in de verschillende vormen van het mondelinge taalgebruik, zoals dat in een gemeenschap van gelijk-taligen plaats vindt. Onder mondeling taalgebruik verstaan wij dan niet alleen het spreken, maar ook zijn noodzakelijke tegenhanger: het waarnemen en interpreteren van het gesprokene, het horen, beter: het taalverstaan. Naast deze twee vormen van taalgebruik, die zich door hun primair karakter in het middelpunt bevinden van de aandacht van de linguïst, staan twee aan de eerste twee parallele, maar van hen afgeleide vormen, nl. schrijven en lezen. Zij kunnen zich uitsluitend daar voordoen, waar een schrift, d.w.z. een middel om bepaalde elementen van de gesproken taaluiting zichtbaar te maken en vast te leggen, tot ontwikkeling is gekomen. Waar men zulk een schrift heeft leren hanteren, kan zich een schrijftaal ontwikkelen met een eigen karakter, die zich van

de spreektaal op bepaalde punten onderscheidt en deze zelfs kan beïnvloeden.

Behalve dat taal de aanwezigheid van sprekers en hoorders veronderstelt, vertoont taal ook een wezenlijke betrekking tot geluid. Taal is niet met geluid identiek, niet alleen om de voor de hand liggende reden dat niet ieder geluid per se ook taalgeluid is, maar ook omdat taalgeluid iets anders en iets meer is dan enkel geluid. Het taalgeluid wordt door de spreker voortgebracht met de intentie tot communicatie en door de hoorder waargenomen als moment in het proces van het taalverstaan. Men kan hier als belangrijke karakteristiek aan toevoegen: het is geluid, voortgebracht en waargenomen in de wetenschap dat met dit geluid naar iets wordt verwezen of op iets wordt gedoeld. Dit iets, waarnaar de spreker al sprekend verwijst, kan eigenlijk alles omvatten. Er zijn hieraan principieel geen grenzen gesteld. Het is een algemene eigenschap van talen dat zij hun sprekers in staat stellen om het over de meest uiteenlopende zaken met anderen te hebben en hun houding ten opzichte van deze zaken aan te geven.

En hiermede naderen wij een van de centrale problemen van de taalwetenschap. Wat deze wetenschap vóór alles wil weten is: hoe het taalmechanisme gebouwd is dat dit over alles spreken met anderen mogelijk maakt. Het natuurlijke beginpunt voor het onderzoek dat zich de beantwoording van deze vraag ten doel stelt, is een nauwkeurige analyse van het taalgebruik en van de condities waaronder dit taalgebruik plaats vindt. Nemen wij aan dat op een Nederlands station een oude dame aan een haar passerende stationsbeambte vraagt: *'Om hoe laat vertrekt de laatste stoptrein naar Den Haag?'* Wij kunnen dan vaststellen dat de spreekster een bepaalde geluidseenheid heeft voort-

gebracht, die wij *zin* noemen. Deze eenheid wordt gemarkeerd door de zinsintonatie, d.w.z. een geheel van verschillen in toonhoogte en duur, waarin op bepaalde punten nog bepaalde onderbrekingen, pauzen, kunnen zijn aangebracht. Deze zinsmelodie komt niet op zichzelf voor, maar veronderstelt altijd de aanwezigheid van minstens één, maar meestal van meer *woorden*. Op deze woorden zullen wij later nog nader ingaan. Voor het ogenblik bepalen we ons tot de opmerking dat zin en woord correlatieve eenheden zijn: geen zin zonder woord, geen woord zonder zin. Alleen in een vroege fase in de taalontwikkeling horen we het kind intoneren zonder dat daarbij nog woorden optreden; woorden zonder een hen omsluitende intonatie worden alleen maar waargenomen bij hen, wier taalfunctie is gestoord. Zulke observaties bij kinderen gedurende het proces van taalverwerving en bij zieken die een proces van taalafbraak doormaken, steunen deze analyse van de zin in twee componenten: een musische component, waarvoor men ook de term zinsintonatie, zinsmelodie of zinsklank gebruikt, en een fatische component, de component die woorden en eventueel nog andere min of meer op woorden gelijkende elementen omvat.

Bezien wij thans eerst de musische component nader. We merkten reeds op, dat door de zinsmelodie de zin als een afgesloten eenheid de hoorder ter interpretatie wordt aangeboden. Zonder nadere toevoeging zou dit misverstand kunnen wekken. Het is nl. allerminst zo, dat iedere uiting in het gesprek met zijn snelle reacties tussen spreker en hoorder, die voortdurend onderling van positie wisselen, ook inderdaad compleet af-gemelodieerd wordt. Veelvuldig komt het in een gesprek voor, dat een spreker, nog maar

nauwelijks met spreken begonnen, onderbroken wordt door de hoorder, die uit het begin van de zin, uit de hele situatie waarin hij geuit wordt en uit de kennis, die hij van de spreker heeft, reeds de vraag of de mededeling begrijpt, die de spreker heeft bedoeld. Ook zal de spreker soms zichzelf onderbreken, bijv. omdat hij uit gedrag of gelaatsuitdrukking van zijn gesprekspartner afleidt, dat wat hij wil zeggen de ander reeds heeft bereikt. De aandacht van spreker en hoorder is immers maar zeer ten dele gericht op de taaluiting zelf: zij is veeleer gekeerd naar hetgeen waarop door middel van de uiting wordt bedoeld. Heeft het instrument - dat is de door de spreker voortgebrachte uiting - zijn functie verricht, dan bekommert spreker noch hoorder zich er meer om. Dit alles neemt echter niet weg, dat de zinsintonatie het middel par excellence is om, wanneer geen andere aanwijzingen in het woordmateriaal of de situatie aanwezig zijn, de hoorder te brengen tot voltooiing van zijn interpretatie.

Behalve dat zij een afsluiting kan markeren, vervult de zinsintonatie nog diverse andere functies. In het geval van de stationsbeambte weet deze dat hem niet iets medegedeeld wordt, maar dat hem wat gevraagd wordt. En al mag hij dan in déze uiting dit feit mede uit het woordmateriaal (*hoe*) of uit de groepering ervan hebben kunnen afleiden, dit neemt toch niet weg dat hij in vele andere gevallen ook zonder enige steun van het woordmateriaal, uitsluitend op grond van de intonatie tot deze vaststelling zal kunnen geraken. Maar er is meer: de stationsbeambte zal bovendien uit de gebruikte intonatie kunnen opmaken of het de spreekster eenvoudig te doen is om het vertrek van de stoptrein naar Den Haag te vernemen, of dat zij, wel wetend wanneer de stoptrein *aankomt*, speciaal het

vertrekuur wil weten, dan wel of haar uitsluitend het vertrekuur van de laatste *stoptrein* en niet dat van de laatste *sneltrein* interesseert. Dit betekent, dat de zinsintonatie de functie vervult van reliëfgeving, dat wil zeggen dat door de zinsintonatie invloed wordt uitgeoefend op de informatieve inhoud van de zin. Met deze verschijnselen van reliëfgeving komen wij in aanraking met de zg. *topic-comment* (Frans: *thème propos*)-organisatie van de uiting, waarbij *topic* wordt gebruikt voor datgene wat in de zin de voor de spreker en hoorder bekende achtergrond vormt, waartegenover *comment* staat als dat deel van de zin waarin de mededeling is vevat die de spreker de hoorder met betrekking tot deze achtergrond wil doen of waaromtrent (in het geval van een vraag) de spreker van de hoorder in het bijzonder informatie verwacht. Hierbij moet evenwel bedacht worden dat deze *topic-comment*-organisatie in tal van talen niet uitsluitend door intonationale gegevens tot uitdrukking wordt gebracht. Woordvolgorde en grammaticale constructie kunnen daarvoor mede dienen. Men vergelijk bijv. het Franse *c'est Jean qui est tombé* met de Nederlandse zin *Ján is gevallen*, waarin door de Franse identificerende wending *c'est... qui* ongeveer hetzelfde wordt bereikt als met het intonatieel releveren van *Jan* in de Nederlandse zin.

In de musische component komt dus een ingewikkeld samenstel van functies tot uiting, waarvan de zojuist besproken Nederlandse zin niet meer dan een eerste indruk geeft. De vraag is nu hoe men zich dit 'tot uiting komen' moet denken. Het is in ieder geval niet zo dat aan iedere functie een eigen vorm, een eigen intonatiefiguur beantwoordt. Een zelfde vorm kan verschillende functies vervullen en één functie kan zich in verschillende vormen uiten. Verder

is er nog de vraag hoe men intonatie-figures kan isoleren van andere musische gegevens en hoe men hen heeft te beschrijven. Daarnaast staat dan nog een geheel andere vraag, nl. of er in dit opzicht tussen de talen onderling weer verschillen bestaan en hoever deze verschillen gaan. Dat de intonatie-verschijnselen in de verschillende talen niet dezelfde zijn, staat wel vast, maar wel is door zorgvuldig vergelijkend onderzoek gebleken dat er toch een aantal overeenkomsten bestaan tussen de intonatiefigures die in iedere taal functioneren. Maar er blijven toch nog zeer veel vragen open. Het onderzoek der intonatie-verschijnselen is nog jong. Het is eerst na de tweede wereldoorlog met kracht ter hand genomen. Verder heeft het zich tot nu toe slechts tot een beperkt aantal talen uitgestrekt, zodat zelfs omtrent de meest elementaire problemen van beschrijving nog veel verschil van mening bestaat.

Naast de tot dusverre besproken musische verschijnselen met linguale functie staan andere, die men eveneens tot de musische component van de zin kan rekenen, maar die toch een ander karakter dragen. Wij doelen op de unieke eigenschappen die iedere menselijke stem vertoont. Deze berusten deels op fysiologische factoren, deels op aangeleerd spreekgedrag. Ieder spreken, zo zou men kunnen zeggen, is personaal gekleurd. Een analyse van deze verschijnselen zal hier niet worden beproefd. Wel moet nog iets gezegd worden van andere op de persoon betrekking hebbende informatie, die altijd of bijna altijd door de hoorder uit de stem van de spreker wordt verkregen, al kunnen gegevens uit de fatische component hierbij ook een rol spelen. Onze stations-beambte weet dat hij met een vrouw te doen heeft en niet met een man. Natuurlijk weet hij dit als hij de spreekster ziet op grond van visuele gegevens, maar ook wanneer dat

niet het geval zou zijn, zou hij uit de hoogte van de stem (gemiddeld bij de vrouw een octaaf hoger dan bij de man) dit feit hebben kunnen vaststellen. Bovendien geldt dan nog dat vrouwen en mannen ook in andere aspecten van hun taalgebruik verschillen (bijv. geen of minder of andere interjecties, denk ook aan bij voorkeur door vrouwen gebruikte woorden als *schattig* en *snoezig*). Of de stations-beambte uit andere dan visuele gegevens en wel uit de stem van de spreekster iets zal kunnen opmaken omtrent haar leeftijd, is veel minder zeker. Wel lijdt het geen twijfel, dat de hoorder uit de zinsintonatie iets bespeuren kan van de emotionele toestand, waarin de spreekster verkeert. Zo kan in het onderhavige geval in de uiting iets doorklinken inzake mogelijk aanwezige nervositeit van de spreekster. Deze nervositeit kan samenhangen met hetgeen waarop gedoeld wordt met de woorden van de zin (de vrouw kan nerveus zijn omdat zij vreest dat de stoptrein al vertrokken is), maar kan ook veroorzaakt worden door omstandigheden die niets met de uiting te maken hebben: zij kan bijv. een haar sterk emotionerend bezoek aan een ziekenhuis hebben gebracht. Men heeft wel verondersteld dat de hoorder zelf kan vaststellen of de emotionaliteit bij de spreker al of niet samenhangt met hetgeen waarop het gesprokene doelt, maar dit moet toch onwaarschijnlijk worden geacht.

Tenslotte geeft de musische component ook nog informatie van sociale aard. Dat wil zeggen dat de hoorder in tal van gevallen de spreker kan 'plaatsen' ten aanzien van de maatschappelijke groep waartoe de spreker behoort en vaak ook ten aanzien van de streek waar de spreker vandaan komt.

Het zal duidelijk geworden zijn dat de musische verschijnselen zeer complex zijn. Ook is hun afgrenzing van

wat men wel de paralinguale verschijnselen noemt, in vele gevallen niet eenvoudig. Met deze term doelt men op een grote verscheidenheid van verschijnselen die het taalgebruik begeleiden. Zij zijn - zoals de term aanduidt - grotendeels bijkomende verschijnselen; zij zijn voor hun optreden afhankelijk van de aanwezigheid van taalgebruik. Slechts enkele paralinguale verschijnselen kunnen zelfstandig functioneren. Men denke aan de hoofdbewegingen waarmee men bevestigt of ontkent. Naar hun wijze van voortbrenging zijn de paralinguale verschijnselen te verdelen in vocale en niet-vocale, d.w.z. die welke door de stem worden voortgebracht en die waarbij andere delen van het lichaam zijn betrokken (gelaat, oog, hand, lichaamshouding, ingenomen afstand tot de hoorder). De vocale verschijnselen zijn op hun beurt weer te verdelen in die welke het gesprokene onderbreken (zuchten, snuiven, blazen, *eh-eh* zeggen, *mm-mm* zeggen e.d.) en die welke zich simultaan met het spreken voordoen (lachend, snikkend, giechelend spreken e.d.). Ook de hoorder ontwikkelt in het proces van spreken en verstaan enige paralinguale activiteit, waardoor hij bijv. de spreker verzekert dat hij inderdaad naar hem luistert en zijn deelname aan het proces van spreken en verstaan bewijst.

Spreker en hoorder zien elkaar als regel en visuele informatie speelt dan ook als regel een grote rol. Zo ontvangt de hoorder (maar ook omgekeerd de spreker) informatie uit de gelaatsuitdrukkingen van zijn partner en speciaal uit de actie van zijn ogen, uit zijn lichaamsbewegingen waarbij vooral de handen een belangrijke functie vervullen, en uit variaties in de ruimtelijke afstand tussen de gesprekspartners. Daarbij blijken deze verschijnselen overwegend cultureel bepaald te zijn, d.w.z. zij zijn niet overal identiek.

Zo corresponderen met het knikken met het hoofd ter bevestiging en met het schudden van het hoofd ter ontkenning, in andere culturen geheel andere bewegingen dan bij ons.

Deze paralinguale verschijnselen worden meestal niet door taalkundigen, maar door sociaal-psychologen bestudeerd, al wordt daarbij wel van technieken en terminologieën gebruik gemaakt die aan de linguïstiek zijn ontleend. Het blijkt dat deze paralinguale verschijnselen niet altijd scherp zijn te onderscheiden van de linguale en speciaal van de musische verschijnselen. In ieder geval is het duidelijk dat in het proces van spreken en verstaan een zeer rijk en subtiel geheel van verschijnselen samenwerken.

Thans de fatische component. Terwijl er bij de musische component nog aarzeling kan bestaan bij de beantwoording van de vraag of daarin wel duidelijk van elkaar te onderkennen, discrete eenheden te onderscheiden zijn, bestaat ten aanzien van de fatische component op dit punt nauwelijks onzekerheid. Het probleem waarop de analyse hier stuit, betreft de aard van de elementen. Voor wie voor het eerst over taal nadenkt, lijken hier geen moeilijkheden te liggen. Hij zal het zeker achten dat de fatische component steeds bestaat uit een aantal na elkaar komende woorden. Zoals echter wel meer het geval is: wat zich op het eerste gezicht als een probleemloos verschijnsel voordoet, blijkt voor het wetenschappelijk denken een uiterst gecompliceerd feitencomplex. Met de term *woord* wordt nl. een hele serie vraagstukken opgeworpen waarmee de taalwetenschap zich thans weer intensief bezighoudt. Kunnen al de elementen waaraan de onbevangen, niet-wetenschappelijke beschouwing de term *woord* verbindt, wel door de taalwetenschap

als gelijksoortige eenheden worden erkend? Is het inderdaad mogelijk om in alle gevallen aan te wijzen wat de woorden zijn die in de fatische component voorkomen? Taalkundigen wijzen voorts op de fonetische instabiliteit van vele woorden, terwijl de betekenis die afhankelijk schijnt van context en situatie, evenmin aan een definitie het nodige houvast lijkt te bieden.

Daarnaast is het dan nog de vraag of men wel altijd kan uitmaken of men met één dan wel met twee woorden te maken heeft. Men is er daarom in de taalkunde zelfs toe gekomen te betwijfelen of er in iedere taal wel taaleenheden zijn aan te wijzen waaraan men met recht gelijkelijk de term *woord* mag verbinden. Deze twijfel is begrijpelijk, maar niet gerechtvaardigd. Noch de moeilijkheden die men bij de definitie van de zin ontmoet, noch de problemen verbonden aan het woordbegrip, kunnen leiden tot een ontkenning van het fundamentele en universele karakter van beide eenheden. Wel dient opgemerkt te worden, dat het zeker is dat de elementen van de fatische component niet eenheden zijn van één type. Juister is het te denken aan een zekere, per taal verschillende mate van pluraliteit. D.w.z. er zijn eenheden die alle kenmerken van woorden vertonen, terwijl andere slechts enkele of een enkele daarvan bezitten en daarom in meerdere of mindere mate op de titel van *woord* aanspraak kunnen doen gelden. De zonder nauwkeurig onderzoek aanvaarde veronderstelling dat in de fatische component in alle talen slechts eenheden van een en dezelfde soort zouden voorkomen, heeft lang de ontwikkeling tegengehouden van inzicht in de gevarieerdheid die de elementen in de fatische component, speciaal wat betreft hun betekenis, vertonen.

Het is een grote verdienste van de Nederlandse linguïst

Reichling geweest, dat hij reeds in 1935 voor een aantal fundamentele problemen die aan de woordonderscheiding verbonden zijn, een oplossing heeft gegeven. De theoretische inzichten die hij in dat jaar in zijn grote studie over het woord ontvouwde, zijn in latere jaren, op verschillende punten gemodificeerd en uitgewerkt. De centrale gezichtspunten hebben echter de toetsing aan gegevens uit andere talen dan waarop hij zich baseerde, uitstekend doorstaan.

Volgens deze theorie leert de ervaring dat in iedere taal woorden voorkomen, d.w.z. onderling volgens bepaalde regels combineerbare klankcomplexen waarin de taalgebruikers iets denken of, anders gezegd, waarin een zeker denken voor gebruik gereed ligt. Het denkmoment van het woord is de betekenis; het klankcomplex aan dit denkmoment gebonden, is de klankvorm van het woord of korter: de woordvorm. Zo is in het Nederlands *stoel* een woord, omdat het klankcomplex *s-t-oe-l* een eenheid vormt met een zekere mate van stoel-kennis die Nederlandse taalgebruikers zich hebben eigen gemaakt. Zij weten bijv. dat men met behulp van *stoel* kan spreken over een meubel van hout of ander materiaal vervaardigd, over een soort zitplaats, bestaande uit een op drie of vier poten rustend vlak met een rugleuning. Het is niet zo, dat de betekenis van woorden zoals *stoel* voor alle Nederlandse taalgebruikers precies dezelfde is. Bij de een kan de betekenis een veel verder vertakt kennisgeheel zijn dan bij de ander. Bij de een kan er een sterke uitbouw in een bepaalde richting hebben plaatsgevonden die bij de ander geheel achterwege gebleven is, of zich maar in beperkte mate heeft voorgegedaan. In het algemeen houdt leren van een taal ook een semantisch leren in, d.w.z. een geleidelijk proces van verrijking met betrekking tot de betekenis van woorden. Dit

proces heeft geen duidelijk vaststelbare afsluiting: er lijken steeds mogelijkheden te bestaan tot nadere accumulatie en differentiatie, al kan ook bijv. op oudere leeftijd verarming optreden, als de beheersing van de taal achteruit gaat.

Betekenis is een dynamisch kennisgegeven. De omstandigheid dat de betekenis van een woord niet voor iedere taalgebruiker identiek is, tast de eenheid van het woord niet aan. Er is maar één woord *stoel* in het Nederlands, en maar één woord *fiets*. Zij - en zoveel andere - bewaren hun identiteit ondanks individueel betekenisverschil.

De betekenis is niet een ongestructureerde eenheid. Men kan zeggen dat zij een eenheid vormt waarin een variërend aantal onderscheidingen aanwezig zijn, afhankelijk van de mate waarin de betekenis zich verder heeft uitgebouwd bij de verschillende taalgebruikers. Deze onderscheidingen staan als onderscheidingen binnen de eenheid niet los van elkaar, maar sluiten op verschillende wijze bij elkaar aan. Men zegt nu wel, dat de betekenisonderscheidingen disjunctief relevant functioneren. Daarmee bedoelt men dan (1) dat in een geval van taalgebruik de deelnemers zich niet noodzakelijk behoeven te bedienen van dezelfde onderscheidingen, en (2) dat zij in het ene geval van gebruik andere onderscheidingen kunnen hanteren dan in het andere, zonder dat de ervaring van het gebruiken van hetzelfde woord verloren gaat.

Zo kan men het woord *stoel* gebruiken in de zin: *ik heb nog een stoel nodig voor die kamer*, maar ook in: *op deze stoel is nog niemand benoemd*. Hoewel in beide zinnen hetzelfde woord *stoel* gebruikt wordt, worden in beide niet dezelfde onderscheidingen binnen de betekenseenheid van dit woord geactueerd.

Betekenis als een weten, als een vorm van kennis, moet

onderscheiden worden van zgn. associatieve kennis, d.w.z. kennis die berust op individuele associaties die voor een taalgebruiker aan een woord verbonden kunnen zijn. Zo kan bijv. bij iemand die het woord *orchidee* gebruikt steeds de associatie worden gewekt aan een speciale gelegenheid waarbij hem een orchidee werd gegeven. Deze associatieve kennis gaat in het taalgebruik niet op de hoorder over, zulks in tegenstelling tot de betekenis.

Betekenis als linguale vorm van kennis is altijd kennis die aan een woord inherent is. Ieder linguaal weten is aan een vorm gebonden en komt ook niet voor zonder die vorm. Men kan zelfs vaststellen dat dit linguale weten altijd ook kennis omvat van de vorm waaraan het gebonden is. Zo omvat de betekenis van het woord *stoel* voor iedere taalgebruiker die dit woord kent, dat hij weet dat hij met de vorm *stoel* kan spreken over bepaalde zitmeubelen. Dit is het element van de betekenis dat alle taalgebruikers gemeenschappelijk hebben. Men zou het de aanvangsbetekenis kunnen noemen. Het is dit gemeenschappelijke gegeven dat maakt dat de taalgebruikers zich zonder misverstaan van hetzelfde woord kunnen bedienen, ondanks het hierboven gesignaleerde feit dat de betekenis die zij van *stoel* hebben, zich overigens soms sterk verschillend heeft ontwikkeld.

Betekenis als linguale, inherente kennis, moet ook onderscheiden worden van extralinguale kennis, d.w.z. van kennis die eveneens in het proces van spreken en verstaan functioneert, maar die niet aan het gesprokene inherent is. Deze extralinguale kennis omvat kennis van de situatie waarin het spreken zich afspeelt, kennis die de spreker en hoorder van elkaar hebben (hoe weinig dat ook in bepaalde gevallen kan zijn) en tenslotte de kennis die de

taalgebruikers hebben van de cultuur en de wereld waarin zij leven. Het is tegen deze achtergrond van extralinguale kennis (die uiteraard van geval tot geval varieert) dat de activiteit van de spreker en van de hoorder zich voltrekt.

Nog in een ander opzicht moet de betekenis als linguale kennis nader bepaald worden. Bij betekenis gaat het altijd om gebruikskennis en niet om begripsmatige kennis. Betekenis en begrip vallen niet samen. Er is in het Nederlands bijv. een woord als *zin*, dat geenszins identiek is wat betekenis betreft met het begrip *zin*, dat in deze inleiding als musisch-fatische eenheid werd gedefinieerd. Wij kunnen dat uitdrukken door naast woorden termen te onderscheiden: woorden hebben betekenis, termen staan voor begrippen.

Voor het verkrijgen van inzicht in de wijze waarop woorden als *stoel* in het taalgebruik functioneren, is het allereerst noodzakelijk te onderscheiden tussen betekenis en *zaak*.

Met een woord zoals *stoel* kan verwezen worden naar een in beginsel onbeperkt aantal stoelen in de werkelijkheid, zoals men met *fiets* kan verwijzen naar iedere fiets in heden en verleden. Omgekeerd kan een spreker met verschillende woorden naar hetzelfde ding verwijzen. Zo kan men behalve met *stoel* ook met *fauteuil*, *zitmeubel*, *troon* of *wrak* naar een stoel verwijzen, zoals men behalve *fiets*, ook *rijwiel*, *karretje* of *ros* kan gebruiken voor een fiets. Men noemt nu *zaak* datgene waarnaar men met behulp van woorden verwijst. Dit behoeft niet iets te zijn dat in de spreek situatie waarneembaar is. Zaken zijn ook niet alleen maar concrete dingen in de buitentalige werkelijkheid. Ook met een woord als *waarheid* wordt in het gebruik naar een zaak verwezen. Het begrip zaak is zeer ruim. Zaken kunnen

zijn alles wat de spreker buiten zichzelf plaatst en als buiten de taal staande ervaart.

De taalkundige heeft niet tot taak de zaken te beschrijven waarnaar in het taalgebruik wordt verwezen, maar wel dient hij zich van de betrekking tussen betekenis en zaak rekenschap te geven. Zonder dat is inzicht in de betekenis verschijnselen niet te verwerven.

Bij woorden als *stoel* en *fiets* zijn vier vormen van betekenis-toepassing te onderscheiden. Naast diegene waarbij een of meer betekenisonderscheidingen worden toegepast (bijv. *zit je lekker op die stoel, ga je helemaal op de fiets naar Groningen*) staan nog drie andere vormen: de metaforische, de suppositionele en de conceptuele.

Wanneer iemand die voor een examen staat, zegt: *ik zie enorm tegen die operatie op*, dan wordt door hem het woord *operatie* metaforisch gebruikt. Dit houdt in dat men een facet van de betekenis van het woord *operatie*, hier misschien te omschrijven als 'min of meer gevaarlijke (medische) ingreep' toepast op het examen. Zo kan men ook tegen iemand die op een tafel is gaan zitten, zeggen: *zit die stoel prettig?*; men noemt dan de tafel door middel van het woord *stoel* waarvan men uitsluitend de onderscheiding: 'voor het zitten bestemd meubel', met weglating van alle andere onderscheidingen, toepast. Er is nóg een omstandigheid waardoor dit zg. metaforische gebruik zich van de eerder besproken gevallen onderscheidt. Wanneer men met het woord *operatie* een examen noemt, en met het woord *stoel* een tafel, dan past men de betekenissen van deze woorden toe op zaken die normaal niet door middel van deze woorden worden genoemd. En tenslotte: de metafoor vertoont een creatief aspect, de spreker doet iets nieuws met een woord, hetgeen niet het geval was in

de gewone zinnen: *ik heb nog een stoel nodig voor die kamer* en *op deze stoel is nog niemand benoemd*.

Een geheel andere vorm van betekenistoepassing treffen we aan wanneer we iemand horen zeggen: *stoel is een Nederlands woord*, of: *stoel begint met een s en eindigt met een l*, of: *stoel rijmt op boel*, of: *wat heb je dat stoel lelijk geschreven*, of: *stoel schrijf je met vijf letters maar het bevat maar vier spraakklanken*. Het woord noemt in deze gevallen zichzelf dan wel zijn klankvorm of zijn grafische weergave. In zulke gevallen heeft men te doen met vormen van suppositionele betekenishantering. Anderen vatten deze gevallen samen onder de term zelfnoemfunctie.

De laatste vorm van betekenistoepassing, de conceptuele, kwam hierboven al aan de orde, toen het onderscheid tussen woord en term werd aangegeven. Het maken van woorden tot termen en van woordbetekenissen tot begrippen geschiedt door middel van een definitie, waardoor men precies tracht te bepalen hoe men wil dat een bepaald woord nu als term binnen een bepaald gebied, steeds moet worden geïnterpreteerd. Dit proc/'ed/'e, waardoor de betekenis van haar beweeglijkheid wordt beroofd, heeft zich reeds in een aantal gevallen voorgedaan. Zo is het Nederlandse woord *wortel*: term binnen de taalkunde, de rekenkunde en de plantkunde; maar de conceptuele betekenistoepassing kan zich evenals de metaforische telkens opnieuw voltrekken als daartoe behoefte bestaat. In alle talen zijn de hier aangeduide maar geenszins volledig behandelde vormen van betekenishantering te vinden, al betekent dit niet dat van deze mogelijkheden overal in dezelfde mate gebruik wordt gemaakt. Ook bij de leden van een taalgemeenschap constateert men in dit opzicht grote ver-

schillen. Speciaal bij de conceptuele toepassing is dit duidelijk.

Wat tot nu toe over betekenis is opgemerkt, had steeds betrekking op woorden van één bepaald type, de zgn. noemende woorden. Karakteristiek is voor hen dat hun betekenis altijd kennis is die een zekere zelfstandigheid vertoont ten opzichte van de situatie en de context waarin het woord gebruikt wordt: met de vorm *stoel* kan een Nederlandse taalgebruiker spreken over bepaalde zitmeubels. De gedachte in vroegere beschouwingen over het woord wel te vinden, dat het woord zelf geen betekenis zou hebben maar deze eerst in het gebruik zou krijgen, is zeker met betrekking tot de noemende woorden onjuist. Noemende woorden vormen een centraal en universeel semantisch type eenheden. Tot hen behoren niet alleen woorden als *stoel* en *fiets*, maar ook woorden als *lopen*, *werken* en *geven*, en eveneens woorden als *mooi*, *groen* en *vlug*. Enigszins vooruitlopend op wat later nog over deze termen zal worden opgemerkt, kan men zeggen dat in iedere taal de naamwoorden en werkwoorden altijd noemende woorden zijn.

Iedere taal beschikt echter over veelsoortig semantisch gereedschap. Naast de noemende woorden staan de woorden die wijzen in verband met de uiting waarin zij voorkomen dan wel in verband met de spreker of de toegesprokene. Men noemt deze woorden *deiktische* woorden. In het Nederlands behoren hiertoe woorden als *ik*, *jij*, *u*, *mijn*, *onze*, *deze* en *die*.

Behalve noemende en deiktische woorden komen in alle talen *eigennamen* voor; deze woorden hebben met de noemende woorden gemeen dat zij verwijzen zonder dat dit verwijzen verband houdt met de uiting of de spreker

en de hoorder van de uiting. Zij verschillen er evenwel van doordat zij ieder descriptief moment missen. Het staat vast dat niet alle vormen van betekenistoepassing die zich bij de noemde woorden voordoen, ook voorkomen bij de deiktische woorden en bij de eigennamen. Op de vraag of bij deze woorden eigen vormen van betekenistoepassing voorkomen, zal hier niet worden ingegaan.

Met deze drie typen van woorden is echter nog geenszins een volledig beeld gegeven van de semantische verscheidenheid.

Een vierde type dat in geen taal geheel ontbreekt, wordt gevormd door de interjecties, de uitroepen, de aansporende en aandacht trekkende woorden en de klanknabootsende woorden (*he, hé, och, gut, jeetje, pst, hup, ho, rrrt* etc.). Zowel door eigenaardigheden van hun klankvorm als door hun meestal uiterst beperkt vermogen om met andere woorden groepen te vormen, onderscheiden zij zich van alle overige woorden.

Een vijfde type, dat eveneens universeel schijnt te zijn, is dat van de telwoorden, die iedere taal op zijn wijze ten opzichte van de overige semantische typen onderscheidt. Dit geldt trouwens voor al deze typen. Zij zijn semantisch universeel, maar zijn in iedere taal opgenomen in een aan die taal eigen systematiek. Telwoorden ontbreken nooit, maar de systematiek der telwoorden is per taal verschillend. Iedere taal- zo zou men kunnen zeggen - heeft zijn eigen middelen om de niet taalgebonden aritmetische orde (1, 2, 3, 4 enz.) tot uitdrukking te brengen.

Voorts zijn er woorden die eveneens aan de hoorder informatie geven, maar dit alleen doen via de groep waarin zij optreden. Hiertoe behoren in het Nederlands woorden als *de, in, naar*, kortom: woorden die men in de traditionele

spraakunst gewoon is lidwoorden en voorzetsels te noemen. Zij betekenen in tegenstelling tot de eerder genoemde typen woorden, onzelfstandig. Vervolgens vindt men in vele talen enkele elementen die geen betekenis hebben, maar alleen grammatisch een rol spelen, zoals b.v. *het* in *het regent* en *te* in *het huis staat te koop*. Tenslotte kan men wijzen op elementen die weliswaar op zichzelf beschouwd geen betekenis bezitten, maar in combinatie wel zoals bijv. de elementen *gade* en *sloeg* in *hij sloeg zijn vriend gade*.

Van semantisch gezichtspunt beschouwd, bestaat er dus binnen de fatische component een grote verscheidenheid: elementen met zelfstandige betekenis, elementen met onzelfstandige betekenis en tenslotte elementen zonder betekenis. Al deze elementen zijn op grond van twee criteria te onderscheiden van delen als *-in* in *berin*, die men wel morfemen noemt en die eveneens een semantisch aspect vertonen, en van groepen als *witte wijn*, die ook betekenisdragend zijn. Deze twee criteria zijn het criterium van fonologische, c.q. morfologische constantheid en het criterium van syntagmatische mobiliteit. Deze criteria zijn alleen *in combinatie* doeltreffend. Het criterium van de fonologische, c.q. morfologische constantheid is namelijk alleen maar bruikbaar om woorden van groepen te onderscheiden, niet om woorden van woorddelen af te scheiden. Omgekeerd is het criterium van de syntagmatische mobiliteit alleen bruikbaar om woorden van woorddelen, maar niet om woorden van groepen te onderscheiden.

Het criterium van de fonologische c.q. morfologische constantheid heeft betrekking op de inwendige bouw van het woord. Het houdt in dat plaats en volgorde vast zijn van: 1° de fonemen, d.w.z. de niet betekenisdragende ele-

menten die tezamen alleen of in combinatie met nog andere vormelijke gegevens (die hieronder ter sprake zullen komen) de klankvorm van het woord constitueren, en 2° de morfemen, d.w.z. de onzelfstandig betekenende delen van, of momenten in (bepaalde) woorden.

Zo is in Ned. *lam* de plaats en volgorde van de fonemen *l*, *a* en *m* die tezamen de klankvorm *lam* uitmaken, vast. Door deze beide gegevens aan te tasten wordt de identiteit van het woord in gevaar gebracht. En zo is ook in Ned. *haarkammetjes*, plaats en volgorde van de morfemen *haar-*, *kam-*, *-etje* en *-s* vast.

Het criterium van de syntagmatische mobiliteit vraagt eveneens nadere uitleg. Syntagmatische beweeglijkheid houdt in dat een element (of een groep van elementen) dat in de fatische component van de zin voorkomt naast een ander element (of een andere groep van elementen), elders met dat element (of met die andere groep van elementen) in een andere opeenvolging kan voorkomen. Syntagmatische beweeglijkheid vertoont zich in vier vormen: (1) scheidbaarheid of uiteenplaatsbaarheid (verg. *Jan en gisteren* in: *Ik zag Jan gisteren* en *Gisteren zag ik Jan*) (2) omstelbaarheid (verg. *hij en keek* in: *hij keek somber* en *keek hij somber?*) (3) vervangbaarheid (verg. *Jan gaat fietsen* met *Jan mag fietsen*) en (4) isoleerbaarheid (verg. *Jan gaat fietsen* en *Jan!*). De syntagmatische mobiliteit is niet voor alle woorden (en woordgroepen) gelijk. Er zijn er die een maximale mobiliteit vertonen doordat zij alle vier de vormen van beweeglijkheid vertonen, er zijn andere die een minimale mobiliteit vertonen. Men kan zeggen dat naarmate een woord een geringere syntagmatische mobiliteit bezit, het meer gaat lijken op een morfeem.

Door uitsluitend van deze twee criteria gebruik te maken,

komt een woordbegrip tot stand dat, naar wij reeds zagen, zeer uiteenlopende elementen omvat. Het verdient de voorkeur om dit ruime woordbegrip verder te beperken en wel door de eis te stellen dat alleen woord zal zijn wat behalve aan de combinatie van de twee reeds besproken criteria, ook nog voldoet aan de eis dat het een semantisch aspect vertoont. Dit betekent de invoering van een onderscheid tussen op enigerlei wijze betekenisdragende woorden en subwoorden (elementen zonder betekenis).

Woorden betekenen dus altijd òf zelfstandig òf onzelfstandig. De woorden met zelfstandige betekenis nemen dan een bijzondere plaats in, nl. door hun semantische onherleidbaarheid. Daaronder verstaan wij dat de semantische verschijnselen die zich bij woorddelen en bij woordgroepen voordoen, goeddeels wèl te verantwoorden zijn vanuit de zelfstandige betekenis van de woorden maar dat omgekeerd de semantische verschijnselen die zich bij de woorden voordoen als regel niet vanuit het semantisch aspect van woorddelen of groepen zijn te verantwoorden.

In verband met het woord vragen nu nog drie fundamentele punten om bespreking: de structuur van de klankvorm, de wijze waarop de klankvorm zich tot de betekenis verhoudt en het feit van de groepsvorming.

Hierboven merkten wij reeds op dat in het woord *stoel* de klankenreeks *s-t-oe-l* kan worden onderscheiden. In de taalkunde zegt men, dat de klankvormen van de woorden *stoel* en *stal* ieder bestaan uit vier fonemen. In alle klankvormen in welke taal dan ook treft men één of meer fonemen aan als bestanddelen van deze vormen, maar dit houdt niet in dat in alle gevallen de klankvormen geheel analyseerbaar zijn in kortere of langere reeksen van fonemen. Naast fonemen komen in de klankvormen van tal

van talen namelijk zg. prosodische of suprasegmentele elementen voor. Hieronder pleegt men overigens zeer uiteenlopende verschijnselen van toonhoogte te verstaan. Enkele voorbeelden zullen in het volgende hoofdstuk gegeven worden. Hier wordt volstaan met de opmerking dat de fonemen zich van deze toonhoogte-verschijnselen principieel onderscheiden door hun universele karakter.

Er is meer aan deze fonemen te constateren. Zoals wij zoëven reeds zagen, staan zij op een vaste plaats en in een vaste volgorde, waaraan de sprekers niet kunnen raken. In de twee woorden die wij zojuist noemden, moet de *s* op de eerste plaats staan en door een *t* gevolgd worden; daarop volgt de *oe*-vocaal, resp. de *a*-vocaal terwijl de *l* op de laatste plaats staat in beide woorden. Wanneer wij evenwel naar een bandopname van een gesprek luisteren, merken wij op dat de klankvormen der woorden veelvuldig en in hoge mate kunnen variëren, bijv. door invloed van aangrenzende woorden of door een snel spreektempo. Bij het afspelen van bandopnamen kunnen wij bijv. constateren dat iemand heeft gezegd: *kwazdralang* (= ik was daar al lang). Van de klinker die aan de *k* van *ik* voorafgaat, en van de vocaal van het woord *daar* is niets te horen, terwijl in plaats van de *s*, aanwezig in *was* wanneer dat geïsoleerd of aan het eind van een zin voorkomt, een *z* te horen is. Noch de plaats noch de volgorde der fonemen is echter gewijzigd. Het komt in het algemeen niet voor, dat de volgorde van de spraakklanken wordt omgekeerd en dat bijv. in een woord als *was* de *w* niet meer de plaats vóór de *a* bezet houdt. Op grond van deze en dergelijke verschijnselen concluderen we, dat de klankvorm van het woord een variabele constante is, d.w.z. een vorm die ondanks soms ingrijpende veranderingen zijn identiteit be-

waart. Constant zijn van de woordvorm zijn geheeleigenschappen: plaats en volgorde van de fonemen; verregaand variabel zijn de materiële klankeigenschappen van de spraakklanken zelf en wat verder tot de klankvorm van het woord behoren kan, zoals verschijnselen van toonhoogte en duur (waarvan wij in het volgende hoofdstuk voorbeelden zullen geven). De variabiliteit heeft echter zekere grenzen. Altijd blijft er voor de hoorder een hoorbaar gegeven, dat, hoe fragmentair ook, voor identificatie van het woord voldoende is.

De fonemen nu, vervullen binnen het besproken kader van plaats en volgorde een de woordvorm kenmerkende functie. De klankvorm *stoel* is kenmerkend voor het woord *stoel* en is een andere dan die van het woord *stal*. Door een groot aantal klankvormen in het Nederlands met elkaar te vergelijken blijkt dat het Nederlands, evenals trouwens alle andere talen, maar over een betrekkelijk gering aantal van dergelijke eenheden met kenmerkende en distinctieve functie beschikt. In het Nederlands zijn dit er ongeveer 40; voor alle talen beweegt dit aantal zich tussen ongeveer 15 en 80. In wisselende combinaties gebruikt, constitueren de veertig Nederlandse fonemen de woordvormen van onze gehele, omvangrijke woordenschat. In alle talen zijn deze combinaties aan regels gebonden: niet ieder foneem kan op iedere plaats in het woord staan, niet ieder foneem kan op ieder ander foneem volgen. Zo kan in het Nederlands in niet-samengestelde woorden na *st* wel een *r* maar geen *l* volgen (dus *stl* alleen in woorden als *kerstlied*, *str* ook in woorden als *stro*) en kan een *h* wel aan het begin maar niet aan het eind van een woord voorkomen.

Behalve te onderzoeken wat precies de regels zijn die het voorkomen van de fonemen in de woordvorm bepalen,

heeft men ten opzichte van de fonemen nog een andere taak. Beantwoorden aan de verschillende fonemen ook bepaalde materiële klankeigenschappen en zo ja, welke zijn dat dan? Met deze twee vragen wordt de linguïstiek voor een taak gesteld, die zij zelf niet volbrengen kan, al heeft zij haar principieel onvermogen in dit opzicht nog maar nauwelijks beseft. De linguïstiek kan als wetenschap van de taal hoogstens komen tot het aanwijzen van de fonemen, d.w.z. zij kan bepalen welke eenheden in een gegeven taal een de woordvorm kenmerkende en distinctieve functie vervullen. Bovendien kan zij de onderlinge betrekkingen die zich tussen deze eenheden voordoen, beschrijven. Deze taken kunnen door geen andere wetenschap dan de linguïstiek worden vervuld. Nagaan in hoeverre aan de fonemen bepaalde geluidstypen beantwoorden, is echter een taak van een andere wetenschap, nl. van de fonetiek. Dit betekent dat de fonetiek wat de fonemen betreft weinig beginnen kan, wanneer zij niet eerst van de linguïstiek aangewezen heeft gekregen ten aanzien van welke eenheden zij het probleem van de fonische kwaliteit heeft te onderzoeken.

De fonetiek heeft vanaf het midden der vorige eeuw getracht de spraakklanken zo precies mogelijk te beschrijven van het gezichtspunt van de voortbrenging uit. Fonetici hebben aanvankelijk door observatie van zichzelf, later ook met behulp van bepaalde instrumenten, o.a. door middel van röntgenopnamen, getracht zo goed mogelijk de actie te beschrijven van de spraakorganen bij het spreken. Zo is een articulatorische fonetiek ontstaan en tot op de huidige dag wordt nog overal bij de beschrijving der fonemen haar terminologie gebruikt. Zo onderscheidt men, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, nasale fonemen, als *m*, *n*, *nj* en *ng*, van orale; dit verschil is gegrond op het

feit dat bij de produktie van nasale het *velum* (d.i. het zachte beweeglijke achtergedeelte van het gehemelte) de neusholte niet van de keelholte scheidt, terwijl dit bij de produktie van orale klanken (alle Nederlandse fonemen met uitzondering van *m*, *n*, *nj* en *ng*) wel geschiedt.

Tegenwoordig bestaat het streven, de spraakklanken niet meer uitsluitend van de zijde der voortbrenging uit te beschrijven. Dit vindt zijn oorzaak in het feit dat gebleken is, dat langs verschillende wegen geproduceerde spraakklanken voor de perceptie een gelijk resultaat kunnen opleveren. Terwijl men in oudere werken over fonetiek onder de spraakorganen uitsluitend de klankvoortbrengende organen (stembanden met keel- en neusholte, de mondholte met de tong) verstaat en deze voornamelijk in hun werking beschrijft, zal men thans geneigd zijn de klankvoortbrengende organen en de klankwaarnemende organen (het gehoor, verdeeld in buiten-, midden- en binnenoor) te zien als een op elkaar afgestemd geheel. Voor het verdere onderzoek is onontbeerlijk, dat men de beschikking krijgt over een nauwkeurig inzicht in de perceptie van de spraakklanken. De bijzonder fijnzinnige bouw van het zich aan directe waarneming vrijwel geheel onttrekkende binnenoor (hierop komt het voor de perceptie vooral aan; het buiten- en middenoor hebben hoofdzakelijk een geleidende functie) maakt, dat hieromtrent nog veel onzekerheid bestaat.

Is er binnen de fonetiek een ontwikkeling zichtbaar die erop gericht is alle fasen te onderzoeken van produktie en perceptie van hetgeen in het taalgebruik klinkt, ook binnen het taalkundig onderzoek der spraakklanken zijn grote veranderingen opgetreden. Zij kunnen beschouwd worden als een reactie op de richting die de fonetiek in het begin van deze eeuw een tijdlang insloeg, en die ertoe leidde dat de

studie van de spraakklanken werd of beter: verwerd tot zuiver natuurwetenschappelijke geluidstudie. Het is een grote verdienste van de zg. fonologie, die zich ongeveer in 1928 als een afzonderlijke discipline binnen de taalwetenschap constitueerde, dat het inzicht weer algemeen werd dat in de eerste plaats de linguïstiek een taak heeft bij het onderzoek der spraakklanken. Om dit tot uiting te brengen voerde men in het begrip foneem, dat men als in de klankvorm van het woord functionerende taaleenheid stelde tegenover de vrijwel oneindige verscheidenheid der spraakklanken die aan het licht komt, wanneer men hun functie uit het oog verliest.

Het is van belang er de nadruk op te leggen, dat fonemen functioneren binnen het kader van het woord en daarom eenheden zijn die aan het woord ondergeschikt zijn. De fonologie, die zich aanvankelijk vooral richtte op de studie van de systemen die de fonemen in iedere taal vormen (dat wil zeggen op het geheel van betrekkingen die tussen de fonemen blijken te bestaan), heeft dit inzicht soms uit het oog verloren en onvoldoende rekening gehouden met het feit dat als ieder ander deelsysteem binnen de taal, een fonologisch systeem slechts relatief autonoom is. Dit houdt voor de beschrijving van deze deelsystemen in dat zij nooit kan plaats vinden in volledige isolatie van de rest van het taalsysteem.

Het is hier, in aansluiting op de bespreking van de fonemen, de plaats om enige aandacht te schenken aan het vraagstuk van de spelling, waarvoor bij een ruimer publiek vaak zulk een bijzondere en geëmotioneerde belangstelling bestaat. Belangrijk zijn spellingvraagstukken sociaal gezien ongetwijfeld, linguïstisch zijn zij zulks in mindere mate, omdat zij betrekkelijk weinig gecompliceerd zijn. De beste

spelling is die, welke overal waar zulks maar mogelijk is, hetzelfde foneem met hetzelfde teken weergeeft. Zo is de spelling van het woord *stal* adequaat, omdat elk der vier fonemen van zijn klankvorm door een verschillend teken wordt weergegeven. Bedenklijk is het echter wanneer twee of meer verschillende fonemen met één en dezelfde letter corresponderen, of wanneer men een foneem nu eens door deze dan weer door die letter weergeeft. Van beide gevallen geeft de Nederlandse schrijfwijze, ook in haar nieuwste vorm, diverse voorbeelden. Zo dient het letterteken *e* nu eens voor het foneem *é* als in Ned. *ledig*, dan weer voor *è* bijv. in *hek*, dan weer voor het foneem *ě* als in *dagen*. Omgekeerd dienen *ei* en *ij* beide voor de weergave van één foneem, terwijl het *ij*-teken ook wel staat voor het *ě*-foneem (bijv. in *duidelijk*). Weinig consequent is ook dat wij wèl schrijven bijv.: (ik) *tob* met een slot-*b* en niet met een *p*, in verband met de infinitief *tobben*, maar: (ik) *schrijf* en: *wees*, zonder een slot-*v* en een slot-*z* ondanks *schrijven* en *wezen*. De spelling van het Frans en die van het Engels staan nog verder af van de natuurlijke eis: één foneem - één letter. Gedeeltelijk komt dit doordat men de spelling onveranderd heeft gelaten, terwijl de spraakklanken zelf en de klankvorm van de woorden in het verloop van de tijd wijziging hebben ondergaan. Hierdoor vertonen de geschreven vorm en de klankvorm van het woord geen parallelie meer. Nogmaals moge hier opgemerkt worden dat het spellingsysteem niet behoort tot de taal zelf. Spellingverandering kan dus nooit taalverminking zijn. Het centrale criterium ter beoordeling van een voorgestelde spellingwijziging is de vraag of door de wijziging in grotere mate dan voorheen een één-tegen-één-verhouding wordt bereikt tussen foneem en letter. Wanneer de spelling dus voor-

schrijft *foneem* en *ritme* in plaats van *phoneem* en *rhythme* is dit een verbetering.

De voornaamste moeilijkheid waarvoor men bij de vaststelling van een spellingsysteem staat, is gelegen in de slechts betrekkelijke homogeniteit van taal. Voor het Nederlands betekent dit, dat er een probleem bestaat ten aanzien van de schrijfwijze van de talrijke leenwoorden, waarvan sommige wel geheel in de taal zijn opgenomen, andere echter duidelijk nog een sterk marginale positie innemen. Compromissen zijn daarbij niet te vermijden, waarbij soms de voorkeur moet worden gegeven aan handhaving van de originele spelling (*cadeau*), soms aan een aan het Nederlandse klanksysteem aangepaste (*kado*).

Met het doorvoeren van een linguïstisch adequate spelling zou de schooljeugd zeer gebaat zijn. Het onderwijs in de moedertaal zou gelegenheid krijgen zich op belangrijker zaken te richten dan op het leren van een nodeloos ingewikkelde spelling. De volwassenen, eenmaal aan de bestaande toestand gewend, zien evenwel op tegen veranderingen, waarvan zij de voordelen - materiële en financiële! - voor het onderwijs niet beseffen en alleen het betrekkelijk geringe en voorbijgaande economische nadeel duchten. Het vaak geopperde bezwaar dat bij een dergelijke hervorming het in een vroegere spelling geschrevene niet toegankelijk blijft voor latere generaties, berust op een onvoldoende inzicht in de geringe moeite die het kost om van een adequaat spellingsysteem uit, de weg te leren vinden in een oud, daarvan afwijkend stelsel.

Behalve aan de samenstelling van de klankvorm, moeten wij ook aandacht besteden aan zijn verhouding tot de

betekenis, waarmee hij een eenheid vormt. Bij de grote meerderheid der woorden bestaat er geen natuurlijk verband tussen klankvorm en betekenis, d.w.z. er is geen uit de klankvorm als zodanig voortvloeiende reden, waarom bijv. de betekenis van het woord *stoel* nu juist gebonden is aan de klankvorm *s-t-oe-l*. In alle talen doen zich echter een klein aantal gevallen voor waarin een dergelijk verband wél aanwezig is. Men noemt zulke woorden: onomatopeeën. Nederlandse voorbeelden hiervan zijn woorden als *miauwen*, *zoeven*, *paffen*. De verhouding tussen onomatopeeën en niet-onomatopeeën is niet in alle talen gelijk. Het is zeer waarschijnlijk dat sommige talen aanzienlijk meer onomatopeeën hebben dan andere, maar dit neemt niet weg dat zij ook in die talen altijd maar een zeer klein deel van de woordenschat vormen. Zij blijven een marginale positie innemen.

Een tweede kwestie zal ons langer moeten bezighouden. Veelvuldig komt in het Nederlands, maar ook in andere talen voor, dat twee verschillende woorden toevallig een gelijke woordvorm hebben: *stal* is een klankvorm voor het woord dat 'onderdak voor vee' betekent, maar ook voor het woord dat de enkelvoudige persoonsvorm van de verleden tijd van *stelen* is. Nu bestaat er geen twijfel, dat we hier met twee verschillende woorden te doen hebben. Er zijn echter andere gevallen, die minder evident zijn. Is bijvoorbeeld *stoel* (zitmeubel) een ander woord dan *stoel* (1e pers. enkelvoud van het werkwoord *stoelen*)? Of is *tafel* (meubel) een ander woord dan *tafel* (tafel van vermenigvuldiging)? In het algemeen kan men zeggen dat bij verschil in woordklasse (een begrip uit de morfologie, dat op de volgende bladzijden ter sprake zal komen) tot de aanwezigheid van twee woorden moet worden besloten. *Stoel* (zitmeubel)

en *stoel* in *ik stoel* zijn derhalve twee verschillende woorden, evenals Eng. *love*, liefde en *love* in *I love*, of Ned. *lief* in *mijn lief* en *lief* in *hij is lief*. Daar waar er geen verschil in woordsoort is, bijv. in het geval *tafel* (meubel) en *tafel* (tafel van vermenigvuldiging), kan het criterium van het verbonden zijn van de betekenisonderscheidingen uitsluitend bieden. Gaan deze onderscheidingen in elkaar over, dan is er voor de conclusie van de aanwezigheid van twee woorden geen reden. Is er evenwel discontinuïteit, dan heeft men twee verschillende woorden met verschillende betekenis. Deze formulering impliceert dat twee gebruikers in bepaalde concrete gevallen de vraag: één of twee woorden, niet gelijk zullen beantwoorden, en dat een gebruiker twee woorden die hij aanvankelijk als afzonderlijke eenheden beschouwde, later als één kan gaan beschouwen, wanneer bijv. andere gebruikers hem de continuïteit tussen de tot dan voor hem discontinue betekenis momenten doen beseffen.

De verhouding tussen woordvorm en betekenis brengt nog meer problemen mee. De zin die de oude dame tot de stationsbeambte sprak, bevatte woorden die op dit punt geenszins gelijk waren. In de woorden *om*, *hoe*, *laat*, *de* en *naar* van die zin bestaat er tussen woordvorm en betekenis geen enkele correlatie: men kan niet zeggen dat enig deel van de gebruikte klankvormen tot een bepaald aspect van de betekenissen, waaraan deze vijf vormen resp. gebonden zijn, in een bijzondere verhouding staat. Dit is echter anders bij de woorden *laatste* en *stoptrein*. In *laatste* staan *laat-* en *-ste* elk in relatie tot een bepaald aspect van de betekenis van dit woord. Ook bij *stoptrein* is er een geleding in de vorm, die een zeker correlaat heeft in een geleding in de betekenis, waarbij we echter een verschil constateren met *laatste*. Hoewel *stop-*, *-trein* en *laat-* even-

zeer woorddelen zijn als *-ste*, symboliseren de drie eerstgenoemde zelfstandig, *-ste* onzelfstandig. Daarmee bedoelen wij dat *-ste* alleen maar iets betekent in en via vormen als *laatste*, hetgeen voor *stop-*, *-trein* en *laat-* niet geldt.

Het is nu de eerste taak van die tak van de taalkunde die men morfologie noemt, om te bepalen bij welke woorden een dergelijke geleiding in vorm en betekenis voorkomt en bij welke niet, of om het meer technisch uit te drukken: welke woorden polymorfematisch zijn (d.w.z. waarbinnen men meer dan één morfeem kan onderscheiden) en welke monomorfematisch (d.w.z. waarbinnen men *niet* meer dan een morfeem kan onderscheiden). Haar tweede taak is dan te onderzoeken wat de systematiek is die zich hierbij openbaart. Verduidelijken we dit nader aan de hand van enige Nederlandse woorden. De woorden *doekje*, *boertje*, *geitje* zal men zonder moeite als leden van een reeks herkennen, een reeks die zich gemakkelijk laat uitbreiden. De aanwezig geachte parallellie berust op het feit dat er tussen *doek* en *doekje*, *boer* en *boertje*, *geit* en *geitje* een bepaalde, vaste relatie bestaat. D.w.z. eenzelfde betekenisaspect, dat bij *doek*, *boer* en *geit* ontbreekt, is bij *doekje* enz. aanwezig en hiermee correleert een vast vormverschil. Dat we dit vormverschil vast mogen noemen ondanks soms grote klankverschillen (cf. *doek-je* met *boer-tje*), vindt zijn rechtvaardiging in het feit, dat deze verschillen geheel beheerst worden door de aard van de klankvorm van het woord dat als uitgangspunt voor de vorming dient. In het gegeven voorbeeld is het slotfoneem (cf. *boer*: *boertje* en *paar*: *paartje* met *doek*: *doekje* en *kruk*: *krukje*) en soms ook het daaraan voorafgaande vocaal-foneem (cf. *bal*: *balletje* met *baal*: *baaltje*) bepalend voor wat de polymorfematische vorm zijn zal.

Men noemt dergelijke reeksen categorieën. Nader onderzoek leert dat in het Nederlands evenals in vele andere talen deze categorieën bepaalde *stelsels* vormen, die ieder een eigen bouw vertonen. Op basis van de woorden *doek*, *boer* en *geit* kan men wel *doekje*, *boertje* en *geitje* vormen, maar naast *dom*, *diep* en *dik* kan men geen overeenkomstige vormen stellen. Omgekeerd staan naast *dom* wel *dommer* en *domst*, zoals naast *diep* ook *dieper* en *diepst* staan, en naast *dik*, *dikker* en *dikst*, categoriale vormen die men echter niet naast *doek*, *boer* en *geit* vindt. De woorden *doek*, *boer* en *geit* en hun partners *doekje*, *boertje* en *geitje* behoren tezamen met allerlei andere woorden tot een ander stelsel dan *dom*, *diep* en *dik* met hun partners. Telkens moeten wij ons dus bij de studie van de morfologie afvragen of er werkelijk een vorm/betekenisrelatie bestaat en of dit ook een categoriale correlatie is. Voorwaarden zijn hiervoor: 1° dat er naast het woord dat men vermoedt polymorfematisch te zijn, een monomorfematisch of althans een minder geleed woord aanwezig is dat als basis voor de vorming is te beschouwen, 2° dat zich serie-vorming voordoet. Dit betekent dat men alleen op de vorm niet kan afgaan; de paren *koop*: *koper* (= hij die koopt, niet het metaal!) en *dom*: *dommer* behoren niet tot dezelfde categorie, hoewel aan de beide monomorfematische woorden *koop* en *dom* vormelijk hetzelfde-*er* gesuffigeerd wordt.

Naast de categorieën die door het morfologisch onderzoek worden blootgelegd, staan andere die door syntactisch onderzoek worden gevonden, de zg. valentie-categorieën. Dit vraagt toelichting. Wanneer we spreken van de valentie van een woord, bedoelen we het geheel van mogelijkheden waarover het beschikt om met andere woorden tot groepen te worden verbonden. Niet ieder woord kan met ieder

ander een groep vormen: *de* en *een* vormen wel een groep met woorden als *doek*, *stoel* en *geit*, maar niet met *vertrekt*, *gelopen* of *steelt*; woorden als *zeer*, *erg*, *tamelijk* niet met *doek* c.s., maar wel met *mooi*, *vroeg* en *oud*. Zonder dat dit uit hun vormen hoeft te blijken, kunnen woorden een reeks vormen doordat zij in hun valentie een overeenkomstig gedrag vertonen. In vele gevallen zijn morfologische categorieën ook valentie-categorieën, maar het omgekeerde is zeker niet waar. De morfologische categorie waartoe *doek*, *boer*, *geit* en nog zoveel andere woorden behoren, is qua valentie niet geheel homogeen. Sommige dezer woorden zijn combineerbaar met *de*, andere met *het*, nog weer andere met beide, zoals *doek*. De interjecties vormen in vele talen een valentie-categorie, doordat zij gemeen hebben dat zij zich in het geheel niet met andere woorden tot één groep verbinden kunnen. Als nu op basis van deze interjecties geen reeksvorming mogelijk is, betekent dit dat zij niet een morfologische categorie vormen.

Tal van complicaties maken de vaststelling en de beschrijving van de morfologische categorieën zeer moeilijk. Een hiervan is de omstandigheid dat niet ieder systematisch optredend vormverschijnsel een betekenisverschil reflecteert: *(hij) vertrekt*, *(hij) begint*, *(hij) boort* verschillen wel systematisch in vorm maar niet in betekenis van *(ik) vertrek*, *(ik) begin* en *(ik) boor*. Ook hier hebben we te maken met valentie-categorieën. Een andere complicatie is het veelvuldig voorkomen van uitzonderingen. Naast *dom*: *dommer*. *domst*, staan bijvoorbeeld *goed*: *beter*. *best* en *weinig*: *minder*. *minst*, gevallen waarin er wel parallelie in betekenis, maar slechts tot op zekere hoogte parallel vormverschil aanwezig is. Gevallen zoals deze brengen ons op het spoor van een belangrijke onderscheiding bij het morfo-

logisch onderzoek, nl. tussen vormen waaraan een produktief procédé ten grondslag ligt en vormen waarbij dit niet het geval is. Gevallen als: *dun: dunner: dunst* representeren het produktieve procédé, *goed: beter: best* de uitzondering hierop. De *goed: beter: best*-gevallen zijn in tegenstelling tot de *dun: dunner: dunst*-gevallen niet voor uitbreiding vatbaar. Alle nieuwvorming verloopt volgens het produktieve procédé. De improduktieve vormen zijn de uitzonderingen op de regel; zij moeten in de morfologische beschrijving uitputtend worden vermeld, terwijl de beschrijving van het produktieve procédé geïllustreerd kan worden door een stel voorbeelden dat een volledig beeld geeft van de wijze waarop het procédé verloopt.

De achtergrond van deze uitzonderingen kan verschillend zijn. Zij kan van historische aard zijn en een rest zijn van een oudere taalfase. Duidelijk is dat bij de zg. sterke werkwoorden in het Nederlands (*loop: liep*), die staan tegenover de zwakke werkwoorden (*vul: vulde; druk: drukte; praat: praatte*), welke het produktieve procédé vertegenwoordigen.

Een andere complicatie van morfologisch onderzoek is gelegen in het in bepaalde gevallen voorkomen van dubbelvormen: naast *stad* staat *stadje* maar ook *stedeke*, naast *heg* zowel *hegje* als *heggetje*, en naast *wegje* zelfs *weegje*, *weggetje* en *weggentje*. Veelvuldig (maar niet altijd) treedt in zulke gevallen semantische differentiatie op: *stadje* betekent wat anders dan *stedeke*. Tussen *weegje*, *wegje*, *weggetje* en *weggentje* lijkt echter geen semantisch verschil te bestaan. In het algemeen kan men zeggen dat deze verschijnselen van dubbelvormen het feit reflecteren dat geen enkele taal volkomen homogeen is en dat de grens tussen wat binnen een bepaalde taal valt en wat niet, lang niet altijd scherp is

te trekken.

Zien we af van de hierboven genoemde en nog andere hier niet ter sprake gebrachte complicaties, complicaties die maken dat er tot op de huidige dag bijv. nog geen wetenschappelijk bevredigende Nederlandse morfologie bestaat, dan blijkt de morfologische structuur van het Nederlands en van vele andere talen in het algemeen gesproken de volgende trekken te vertonen. We vinden bepaalde al of niet gesloten stelsels van categorieën van verschillende graad van ingewikkeldheid. Deze stelsels noemt men ook wel woordklassen of woordsoorten. Gesloten is bijv. het stelsel der voornaamwoorden; het bestaat uit een bepaalde aftelbare collectie woorden. Open is het stelsel der zelfstandige naamwoorden en dat der werkwoorden. Het aantal van de woorden die door deze stelsels worden beheerst, laat zich niet precies bepalen: altijd kunnen nieuwe elementen worden opgenomen. Wat ingewikkeldheid aangaat is bijv. in het Nederlands het stelsel der werkwoorden veel samengestelder dan dat der telwoorden. Dit wil zeggen dat we bij de werkwoorden een uitgewerkter stelsel van categorieën vinden.

Met het gebruik van deze termen (werkwoorden, telwoorden e.d.) komen wij op voor de lezer bekend terrein. In onze uiteenzettingen fungeren zij als aanduidingen van in het Nederlands door empirisch onderzoek ontdekte samenhangen. Zij worden dus niet, zoals vaak gedaan werd, gehanteerd op basis van definities die in feite betrekking hebben niet op de taaleenheden zelf, maar op de zaken waarnaar deze verwijzen (van het type: zelfstandige naamwoorden zijn namen van zinnelijke en van onzinnelijke zelfstandigheden, namen van eigenschappen, toestanden en werkingen, namen van ruimten, tijden en hoeveel-

heden). Hierdoor wordt een uniformiteit gesuggereerd waarvan aard en omvang echter nog onbekend zijn. Men staat hier voor een probleem dat zich in de taalwetenschap veelvuldig openbaart, nl. de vraag naar de verhouding tussen het taal-specifieke en het universele. Het lijkt weinig twijfel dat bijv. wat men een Frans zelfstandig naamwoord pleegt te noemen, deel uitmaakt van een ander gestructureerd morfologisch stelsel dan de eenheid waaraan men de naam Nederlands zelfstandig naamwoord verbindt. Ook in syntactisch opzicht, nl. wat betreft het optreden in bepaalde groepen en constructies, zijn er duidelijke verschillen. Er zijn echter ook, en vooral in syntactisch opzicht, niet te miskennen overeenkomsten, zoals bijv. blijkt bij vergelijking van de constructies waarin resp. Nederlandse en Franse zelfstandige naamwoorden participeren. In het algemeen kan men zeggen, dat zelfstandige naamwoorden en werkwoorden universele morfologisch-syntactische categorieën zijn. Dit geldt waarschijnlijk ook voor telwoorden en voornaamwoorden, maar het is zeker dat niet in alle talen een morfologisch onderscheid bestaat tussen bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden. Of voorzetsels en voegwoorden universele categorieën zijn is nog een open vraag.

Bij de studie van de morfologie zijn wij reeds in contact gekomen met een derde gebied van de taalstructuur, de syntaxis, een gebied dat tot op heden nog beheerst wordt door niet-linguïstische overwegingen van logische aard en dientengevolge nog nauwelijks aan een zuiver taalkundige analyse is onderworpen. Laten wij een poging doen de feiten te bezien zonder gebruik te maken van slecht gedefinieerde en met uiteenlopende inhoud bij de beschrijving van verschillende talen gebezigde termen als subject, predi-

kaat en object, die niet alleen bij de taalkundige syntactische analyse maar ook in de logica in gebruik zijn. In de eerste plaats kunnen wij dan vaststellen dat in alle talen zich in het taalgebruik het verschijnsel van groepsvorming voordoet. Dat wil niet zeggen dat in alle talen deze groepsvorming gelijk verloopt, maar wel dat het verschijnsel zelf van universele aard is en dus zeer waarschijnlijk voor het functioneren van taal ook een centrale rol vervult. In de zin van de oude dame op het station kwamen de woorden *om hoe laat* voor. Deze woorden horen bij elkaar, d.w.z. hun betekenissen moeten voor een juist verstaan van de zin door de hoorder op elkaar worden betrokken. Allereerst vormen *hoe* en *laat* een groep; *om* dat met *hoe* nog geen interpreteerbaar geheel oplevert, vormt daarom niet met dit woord, maar met *hoe laat* een samengestelde groep. Beschouwing van deze woordgroep doet ons kennen het bestaan van een onderscheiding die fundamenteel is voor de studie van de groepsvorming, nl. die tussen volgorde en opeenvolging. Er is sprake van volgorde als de positie van twee woorden ten opzichte van elkaar syntactisch relevant is: in woordgroepen als *het paard* en *op straat* is de positie van *het* en *paard*, resp. van *op* en *straat* ten opzichte van elkaar een syntactisch gegeven: *het* moet aan *paard* en *op* aan *straat* voorafgaan, willen *het* en *paard* resp. *op* en *straat* op elkaar betrokken kunnen worden. In een zin als *het paard loopt vaak op straat* gaat *vaak* aan *op* vooraf, op het eerste gezicht net zo als *het* aan *paard* en *op* aan *straat* voorafgaat.

Er is echter een essentieel verschil. De onderlinge positie van *vaak* en *op* is syntactisch niet relevant. Zij vormen geen groep en er is geen syntactische regel die hun onderlinge positie beheerst. We drukken dit uit door te zeggen dat er

bij *vaak* en *op* wel opeenvolging is, maar geen volgorde. Opeenvolging is een direct uitvloeisel van het lineaire beginsel, waarmee niet anders bedoeld wordt dan dat alle sprekers van alle talen gebonden zijn aan het na elkaar uitspreken van de woorden (en eventueel andere elementen) in de fatische component. Volgorde is echter een gegeven dat in alle talen een aanwijzing vormt voor hoe woorden tot groepen verbonden zijn. Er zijn evenwel voor de hoorder nog andere aanwijzingen ten aanzien van de vraag hoe verbonden moet worden. De woordvorm zelf kan een aanwijzing geven. In een zin als *ik vertrek als hij aankomt*, kan *aankomt* alleen al op grond van zijn vorm nooit bij *ik* horen, zoals omgekeerd *vertrek* niet met *hij* is te combineren. Andere talen dan het Nederlands hebben een veel rijkere serie vormen die een dergelijke syntactische functie vertonen. Hier komt men dus vanuit de groepsvorming in aanraking met de valentiecategorieën die hierboven in verband met het begrip morfologische categorie reeds ter sprake kwamen.

In de zin: *de man die ik totaal niet kende, bleef staan* kan de melodiëring van de groep *de man die ik totaal niet kende* al of niet in combinatie met een pauze tussen *man* en *die* een aanwijzing vormen voor de vraag of *die ik totaal niet kende* door de spreker bedoeld is als een voor de hoorder nieuw gegeven, dan wel eenvoudig bedoeld is als een nadere specificatie van *de man*, en dus een contrast implicerend bijv. met *de man die ik wel eens gezien had*. Wij komen hier een syntactisch verschijnsel op het spoor, nl. de zinssegmentatie, die evenals de woordgroepsvorming universeel voorkomt. In het geval dat *die ik totaal niet kende* voor de hoorder nieuwe informatie bevat, wordt aan deze groep met musische middelen een zelfstandig

karakter gegeven in zoverre dat zij losgemaakt wordt van *de man*. Er ontstaat een zin met een andere syntactische structuur, nl. een gesegmenteerde zin. Men kan zeggen dat *de man* en *die ik totaal niet kende* hier twee afzonderlijke zinssegmenten vormen, terwijl men in *de man die ik totaal niet kende*, waarin slechts van een nadere specificatie sprake is, te maken heeft met één zinssegment. Zinssegmenten verschillen van woordgroepen doordat zij altijd bestaan uit een woord of een groep van woorden omsloten door een musisch gegeven, iets wat bij woordgroepen nooit zo is. Zinssegment en woordgroep kunnen dan ook nooit samenvallen, evenmin als zin en woord. Door de segmentatie wordt de zin in ten opzichte van elkaar contrasterende delen geleed, m.a.w. zinssegmenten functioneren syntagmatisch. Zij zijn gekenmerkt door een grote mate van positionele vrijheid, terwijl woordgroepen overwegend een vaste bouw vertonen. Zinssegmentatie en woordgroepering vervullen ook verschillende functies. Zij geven verschillende soorten informatie. De woordgroepering dient meer een zuiver semantisch doel, de zinssegmentatie geeft vooral aan hoe de semantische inhoud wordt gepresenteerd. Men vergelijkte bijv. een niet gesegmenteerde zin als: *Geef eens even die schaal aan*, met gesegmenteerde zinnen als: *Die schaal, geef hem eens aan*, of *Geef hem eens aan, die schaal*. Vaak, maar lang niet altijd, hebben gesegmenteerde zinnen een meer emotioneel karakter: *Die agent, ik had hem wel te lijf kunnen gaan, die vent*, tegenover de niet gesegmenteerde zin: *Ik had die agent wel te lijf kunnen gaan*.

Ook voor de vorm van de syntactische beschrijving is de onderscheiding tussen woordgroep en zinssegment van essentieel belang. Woordgroepen met hun overwegend vaste

bouw worden beheerst door regels die in termen van morfologische klassen moeten kunnen worden geformuleerd. In het Nederlands wordt een groep bestaande uit lidwoord - bijvoeglijk naamwoord - zelfstandig naamwoord (*het zwarte paard*) beheerst door een regel van volgorde: het lidwoord moet op de eerste plaats staan, het bijvoeglijk naamwoord op de tweede, het zelfstandig naamwoord op de derde. Zulke regels die precies op te stellen zijn, omdat zij onder woorden brengen dwingende regelmatigheden in de taal, gelden niet slechts voor bepaalde individuele woorden maar voor morfologische klassen van woorden. Binnen dit vaste kader is er echter vrijheid van combinatie; *het paarse paard*, *het vierkante paard*, *het geleerde paard*, *het vergeetachtige paard* zijn alle: mogelijke groepen, al zal men zelden aanleiding hebben als spreker om zulke groepen te maken, omdat nu eenmaal zelden paarden paars, vierkant, geleerd of vergeetachtig zijn. Maar de syntactische regels voor de groepsvorming laten zulke groepen toe. De regels voor de groepering laten dus belangrijke creatieve speelruimte, ondanks hun dwingende aard.

De regels voor de zinssegmentatie zijn van andere aard, door de grote mate van vrijheid die er ten aanzien van de onderlinge groepering van de segmenten bestaat. Er zijn hier weinig dwingende regels te formuleren, maar hoogstens regels van voorkeur. Een bepaalde opeenvolging van segmenten zal meer voorkomen en gewoner zijn dan andere, die slechts onder bepaalde bijzondere omstandigheden zullen optreden. Doordat de taalwetenschap zich eerst laat met de musische verschijnselen is gaan bezighouden, is onze kennis van het verschijnsel der zinssegmentatie nog zeer beperkt.

Tot het verstaan van de inhoud van de zin draagt de groepering en de segmentatie in belangrijke mate bij: de hoorder moet uit de woorden zelf, uit hun onderlinge positie en uit de musische geleiding van de zin weten hoe hij de betekenissen van de woorden op elkaar moet betrekken, Daarmee is allerm minst gezegd, dat hij daaraan voor het begrijpen van het gesprokene voldoende heeft. Er is nog een andere factor waarop al bij de bespreking van de betekenis van de noemende woorden is geweest: de extralinguale kennisgegevens die in ieder geval van taalgebruik als een interpretatief kader functioneren. De bijdrage van deze extralinguale kennis kan men het best beseffen indien men, zoals men in veel taalwetenschappelijke verhandelingen helaas nog zo vaak doet, taaluitingen beziet die geheel uit dit kader geïsoleerd zijn en waaromtrent men geen enkele informatie geeft. Wij merken dan op, dat in zulke gevallen de hoorder niet kan vaststellen wat de spreker of de schrijver hem heeft willen zeggen. Dit kan veroorzaakt worden doordat de betekenis van een bepaald woord in de uiting door de overige woorden onvoldoende wordt beperkt. Zo kan een zin als *de koffie viel van de trap* zowel slaan op een zak koffiebonen die in een pakhuis valt, als op een blad met (kopjes) koffie dat iemand thuis laat vallen. Ook is het mogelijk dat er misverstand ontstaat doordat de hoorder niet zeker weet om welke zin het gaat. Soms worden nl. verschillen in syntactische structuur noch door de vorm van de woorden zelf noch door hun volgorde noch door enig musisch verschijnsel aangegeven. In: *De zakkenrollers beroofden de man in het park* kan de groep *in het park* behoren bij: *de zakkenrollers beroofden de man*, maar ook uitsluitend bij *de man*. Er zijn hier *twee* verschillende zinnen, ieder

met zijn eigen bouw en zijn eigen betekenis, al komen in beide zinnen dezelfde woorden in dezelfde opeenvolging voor. Het verschil tussen beide zinnen is duidelijk: als *in het park* behoort bij *de zakkenrollers beroofden de man*, dan bevat de zin een mededeling omtrent de plaats van de beroving; als *in het park* slechts hoort bij *de man*, dan hebben we te doen met een zin die ons informeert over de beroving van een bepaalde man, zonder dat er enige aanwijzing wordt gegeven over waar de beroving plaats vond.

Het zal duidelijk zijn hoezeer het inzicht, dat de taal in verbinding met extralinguale kennis gebruikt wordt, voor het syntactisch onderzoek (en zoals wij reeds zagen: voor het begrijpen van de wijze waarop de woordbetekenis functioneert) van gewicht is. Van een linguïstische analyse kan in het algemeen alleen dan sprake zijn als de linguïst weet hoe de uiting moet worden geïnterpreteerd. Voorts leert dit inzicht ons dat scherp onderscheid gemaakt dient te worden tussen de semantische inhoud van de zin en de interpretatie van deze inhoud tegen de achtergrond van de extralinguale informatie waarover de hoorder beschikt. De semantische inhoud van de zin is bovendien allerminst gelijk te stellen aan de som van de betekenissen van de in de zin voorkomende betekenisdragende eenheden. Bij de behandeling van de woordbetekenis legden wij er de nadruk op dat het onjuist is aan te nemen, dat de betekenis van een woord een voor een ieder gelijk en vaststaand gegeven is. Wat er semantisch geschiedt wanneer twee betekenisdragende eenheden syntactisch worden verbonden (en dus een groep vormen) is, dat de hoorder de kennis die hij heeft van elk van deze eenheden, mede in het licht van de situatie, op elkaar betreft. Daarbij is te verwachten

dat dit proces zich anders zal voltrekken naarmate er andere soorten betekenisdragende eenheden (noemende woorden, deiktische elementen, eigennamen enz.) in het spel zijn.

Dat spreken een semantische doelstelling heeft, is niet te betwijfelen. Wij bedoelen hiermede dat de spreker aan de hoorder iets - wat dit dan ook moge zijn - wil laten weten. Hij kan zijn communicatieve doel echter onmogelijk bereiken door zinnen die slechts één enkel woord omvatten, ook al draagt de musische component van de zin belangrijke informatie bij. Door woorden tot groepen te verbinden wordt een dubbel doel gediend. Mogelijk wordt het allereerst om met behulp van een beperkte en daardoor in voldoende mate leerbare woordenschat ad hoc talrijke nieuwe eenheden te maken, wat gezien de vrijwel onafzienbare communicatieve behoeften van de mens een zeer belangrijk feit is. In de tweede plaats wordt door dit beginsel van verbinding bereikt dat de woorden met hun vloeiende, beweeglijke betekenis die bruikbaar is voor een veelheid van zaken, in hun beweeglijkheid van symbolisering worden beperkt. Woorden kunnen elkaar, althans tot op zekere hoogte, bepalen. Men ziet dus hoe nauw het feit van de groepsvorming samenhangt met de aard van de woordbetekenis.

3. verscheidenheid, verwantschap, verandering en homogeniteit

De nadruk in het vorige hoofdstuk gelegd op universele taalaspecten, zal misschien ten gevolge gehad hebben dat de lezer de grote taalverscheidenheid die deze aspecten toelaten, onderschat. Hiertoe zal hij des te gemakkelijker komen, aangezien hij uiteraard maar met enkele talen vertrouwd zal zijn.

Het is onmogelijk om in kort bestek een adequate indruk te geven van de gevarieerdheid die op ieder gebied van de taal aanwezig blijkt te zijn. Wij kunnen slechts enkele feiten noemen, die tot doel hebben althans iets van deze gevarieerdheid in het licht te stellen. Bezien wij daartoe achtereenvolgens de woordvorm, de woordbetekenis, de groepsvorming en de morfologie.

Zoals reeds in het vorige hoofdstuk even is opgemerkt, behoeft een klankvorm niet altijd uitsluitend te bestaan uit kortere of langere reeksen fonemen. In talen als het Chinees, Birmees, in tal van andere talen van Azië, Afrika en Amerika, en trouwens ook in sommige Limburgse dialecten, wordt de toonhoogte van de stem regelmatig als dimensie bij de constitutie van de woordvorm benut. Zo zijn in het dialect van Peking *ma*^ˉ (gelijkblijvend hoog) moeder, oude vrouw, *ma* / (stijgend) hennep, *ma* v (dalend-stijgend) paard en *ma* \ (dalend) vloeken, uitschelden, vier woorden, die evenzeer recht hebben om als vier verschillende woorden beschouwd te worden als in het Neder-

lands bijv. de woorden *stoel*, *stal*, *stil* en *staal*, waarvan de klankvormen van elkaar uitsluitend in vocaal verschillen. In talen als het Vietnamees vindt men zelfs zes verschillende toonhoogtefiguren of kortweg tonen. Men is gewend om talen waarin zich dergelijke verschijnselen voordoen *toontalen* te noemen. Ook in het Nederlands speelt het toonverloop in bepaalde woorden een rol: *ónderwijs* (zelfst. nw.) is onderscheiden van *onderwijs* (imperatief), *aángezien* van het voegwoord *aangezién*.

Toch is wat wij in het Chinees van Peking en trouwens ook elders vinden, niet hetzelfde als wat wij in het Nederlands constateren. In het Pekingse Chinees vormt het toonverloop steeds een bestanddeel van de klankvorm, in het Nederlands is dit beperkt tot een klein aantal woorden van een zeer bepaalde samenstelling. Wat in het Nederlands (en trouwens ook in het Duits en Engels) een marginaal verschijnsel is, is in het Chinees een centraal bouwprincipe. Maar bovendien is er nog dit verschil, dat voor de Nederlandse gevallen de aanwezigheid van een meerdelige woordvorm voorwaarde is: er is immers steeds een contrast tussen een toondragend en een toonloos gedeelte. Hiermee is natuurlijk niet gezegd dat in het Chinees en andere zg. toontalen de woordvorm steeds slechts eenlettergrepig is. De tonale elementen die in toontalen als bestanddeel van de woordvorm functioneren, noemt men wel tonemen, terwijl men de tonale verschijnselen zoals we die in het Nederlands bijv. vinden, accentverschijnselen noemt. Voor de tonale en accentuele verschijnselen tezamen is de term prosodische verschijnselen in gebruik, een term die bij sommige taalkundigen ook de zinsintonatie omvat. Wij doen dat niet, omdat het gebruiken van één term voor verschijnselen die betrekking hebben op woorden en op

zinnen niet past in een opvatting die beheerst wordt door de gedachte dat woord en zin twee fundamentele, maar principieel verschillende eenheden zijn.

Behalve een woordonderscheidende functie kan het toonverloop nog andere functies vervullen. Het kan woorden als gehelen markeren, het kan ook door gebondenheid aan een bepaalde positie in de woordvorm een grens aanduidende functie vervullen. Zo is het toondragend deel in het Tsjechisch en het Fins bijv. altijd de eerste klinker, in het Armeens altijd de laatste klinker van de woordvorm

De regels voor plaats en volgorde der fonemen lopen per taal zeer sterk uiteen. In sommige talen vindt men voorkeur voor woordvormen waarin consonantfonemen en vocaalfonemen elkaar in de woordvorm regelmatig afwisselen. Zo zijn in het Javaans de woordvormen waarin consonant- en vocaalfonemen om en om voorkomen, belangrijk frequenter dan de woordvormen waarin dit niet zo is. Dit houdt bijv. in dat woordvormen van een type als CVCVC (C = consonantfoneem, V = vocaalfoneem), frequenter zijn dan die van een type als CVCCVC, die van een type als CVCV frequenter dan die van het type CVCCV, enz. Tegenover talen die een voorkeur hebben voor regelmatige afwisseling staan andere, waarin combinaties zelfs van drie of vier consonanten geoorloofd zijn. Een woordvorm als Ned. *stronk*, waarin drie consonantfonemen in begin- en twee in eindpositie voorkomen, zou in het Javaans niet mogelijk zijn. In sommige talen zijn er sterke beperkingen op het voorkomen van bepaalde fonemen in bepaalde positie. Zo kunnen in de Polynesische talen consonantfonemen in het geheel niet aan het eind van een woord staan en in andere posities binnen de woordvorm nooit in directe opeenvolging. Ten aanzien van de

vocalen bestaat in deze talen echter veel meer vrijheid. Opeenvolgingen van drie vocalen zijn geen uitzondering, getuige woorden als Hawaii *luau*, feest.

Al mogen de beperkingen in het voorkomen van de fonemen in bepaalde posities en in bepaalde opeenvolgingen nog zo zeer per taal uiteenlopen, wij vinden nooit dat in een taal alle fonemen in alle posities en in iedere opeenvolging kunnen voorkomen.

Ook al heeft men slechts een zeer beperkte kennis van vreemde talen, dan weet men toch wel, dat er nog heel wat andere articulatorische mogelijkheden zijn dan die welke in het Nederlands worden gerealiseerd. Zo wordt men bij het aanleren van het Engels bijv. al spoedig gewaar dat noch de beginklank van woorden als *think* en *theatre*, noch die in *that* en *then* in het Nederlands voorkomen en dat woorden als *wedge* en *lodge* eindigen op een wijze die in het Nederlands niet mogelijk is. Bij kennismaking met het Frans ontdekken wij spoedig het bestaan van nasale vocalen (in woorden als *sans*, *bon*, *fin* en *brun*), die het Nederlands evenmin rijk is. Het is een van de taken van de fonetiek, een systematisch overzicht te bieden van de articulatorische mogelijkheden die bij de productie van spraakklanken bestaan en waaruit iedere taal als het ware een keuze maakt. In het algemeen is het mogelijk gebleken de spraakklanken te beschrijven in termen van vier processen; (1) long-actie, (2) stemband-actie, (3) actie van het zachte gehemelte en (4) actie van tong en lippen. In het bijzonder dit laatste proces biedt veel mogelijkheden voor de vorming van spraakklanken, speciaal van consonanten.

Wat aantal fonemen aangaat verschillen de talen maar binnen betrekkelijk enge grenzen. Dat we minder dan twintig fonemen aantreffen in een taal, is een betrekkelijke

zeldzaamheid. Bij de Polynesische talen komt dit bijv. voor. Anderzijds is een aantal van eenentachtig dat onlangs werd vastgesteld voor het Ubykh, een taal gesproken in de Kaukasus, eveneens een uitzondering. Hierbij moet men rekening houden met het feit dat de methode volgens welke men de fonemen van een taal inventariseert, op de bepaling van het aantal grote invloed kan uitoefenen. In het Hawaïi bijv. speelt bij de klinkerfonemen lengte een rol. Men kan er nu toe overgaan om tien klinkerfonemen te onderscheiden: vijf lange en vijf korte; het is echter ook mogelijk om slechts de aanwezigheid van vijf klinkerfonemen aan te nemen naast een prosodisch element van lengte.

In de verhouding tussen consonant- en vocaalfonemen kunnen de verschillen zeer groot zijn. Het klassiek Arabisch wordt gekenmerkt door slechts drie vocalen tegenover tegen de dertig consonanten. In het Abaza (Kaukasus) heeft men zelfs maar twee vocalen tegenover een bijzonder rijk ontwikkeld consonantenstelsel. In het Khmer (Kambodja) daarentegen, acht men wel dertig vocalen aanwezig tegenover slechts achttien consonanten. In talen als het Frans en het Nederlands is er wat meer evenwicht tussen vocalen en consonanten, ook al zijn de laatste toch het talrijkst.

Dat er ten aanzien van de woordbetekenis grote verschillen bestaan, is aan een ieder bekend die een vreemde taal heeft trachten te leren. Maar zelden is de betekenis van twee woorden uit verschillende talen hetzelfde. Tegenover het Nederlandse woord *rijst* staan in het Javaans de drie woorden *pari*, rijst op het land, *běras*, gepelde rijst en *sěgo*, gekookte rijst. Tegenover het Nederlandse *leren* staan in het Eng. *(to) learn* en *(to) teach*. Leerzaam voor een inzicht in de individualiteit van de talen ten aanzien van de woordbetekenis zijn bijv. ook de woorden voor vlees en vis. Het

Nederlands heeft hier twee woorden (*vlees* en *vis*), waartegenover het Engels er drie heeft. Het Javaans heeft evenals het Nederlands twee termen, maar dat wil niet zeggen dat beide paren parallel lopen. Het Javaanse *iwaq* betekent niet alleen Eng. *fish* maar ook Eng. *meat*. Het Javaanse *daging* komt echter in betekenis meer met Eng. *flesh* overeen. Terwijl in het Nederlands vlees en vis door afzonderlijke woorden onderscheiden worden, maar geen afzonderlijke term gebruikt wordt voor: vlees voor consumptie en: vlees aan het lichaam, heeft het Engels dit laatste onderscheid wel in verschillende woorden vastgelegd (*meat: flesh*), terwijl het tevens een afzonderlijk woord voor vis heeft (*fish*). Toch is het ook niet zo, dat geen enkele onderscheiding zich elders herhaalt. In de woorden *inimicus* en *hostis* heeft het Latijn twee woorden voor *vijand*; het eerste betekent persoonlijke vijand, het tweede staatsvijand. Deze onderscheiding vindt men terug in het Javaans, waar aan *inimicus*, *satru* beantwoordt en aan *hostis*, *mungsuh*.

Uit de verscheidenheid, die men in het bijzonder bij de betekenis aantreft, worden soms allerlei vergaande, of liever te ver gaande conclusies getrokken. Zo meent men vaak er een zeker niveau van geestelijke ontwikkeling uit te kunnen afleiden. Men zal dan zeggen dat het Javaans bijv. nog geen abstracte term voor *rijst* heeft ontwikkeld en a.h.w. bevangen is gebleven in de concrete aanschouwing, tegenover het verder geëvolueerde Nederlands dat zulk een abstractum wel bezit. Deze gedachtengang is daarom onjuist, omdat zij niet in rekening brengt het feit, dat iedere taal past bij de gemeenschap waarin zij gebruikt wordt, en adequaat is aan de behoeften van haar sprekers. In casu negeert men dus de volkomen verschillende positie die rijst

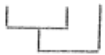
in het leven van de Nederlandse en van de Javaanse gemeenschap inneemt.

Zulke semantische verschillen die men ontdekt door taalvergelijking, hebben de vraag doen rijzen of en in hoeverre de woordenschat en meer speciaal de noemende woorden in een taal een zekere structuur vormen. Men heeft veelvuldig het vermoeden uitgesproken, niet alleen dat er semantische onderscheidingen zouden zijn die in de woordenschat van iedere taal worden gemaakt (zoals tussen levend en levenloos, en tussen menselijk en niet-menselijk), maar zelfs dat uiteindelijk alle betekenissen van de noemende woorden van alle talen tenslotte zouden kunnen worden geanalyseerd in combinaties van een betrekkelijk klein aantal semantische bouwstenen, zg. *semantic features*. Voor zulke vergaande veronderstellingen is weinig grond: zij berusten op heel weinig semantisch onderzoek, dat bovendien zeer aanvechtbaar is, omdat het berust op een statische opvatting van de betekenis. Wel is het juist dat in alle talen de noemende woorden semantisch in oppositie tot elkaar staan. Er bestaan geen synoniemen, d.w.z. twee woorden hebben nooit een identieke betekenis: er is altijd verschil, wat natuurlijk gedeeltelijke overeenkomst niet uitsluit. In de laatste vijftig jaar heeft het semantisch onderzoek naar de structuur van de woordenschat gebruik gemaakt van het begrip 'semantisch veld' of 'semantisch domein', waaronder verstaan wordt een gebied dat bezet wordt door een aantal in betekenis verwante maar toch tot elkaar in oppositie staande woorden. Zo heeft men vergelijkend onderzoek verricht op het gebied van de woorden voor kleuren, voor verwantschapsbenamingen, en voor woorden voor waarneming. De resultaten daarvan zijn vooralsnog bescheiden. Dit komt niet alleen doordat de linguïstische

relevantie van het begrip veld of domein onzeker is, maar ook doordat onvoldoende in aanmerking wordt genomen de onderscheiding tussen woord en term, en tussen betekenis en begrip (zie pag. 35).

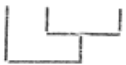
Er is eveneens verscheidenheid op het gebied van de groepsvorming. In sommige talen overwegen progressieve structuren, in andere zijn daarnaast regressieve structuren talrijk. Van een progressieve structuur spreken we wanneer elkaar onmiddellijk in de tijd opvolgende elementen onderling een groep vormen. Zo wordt in het Nederlandse zinnetje *Jan fietst hard* het tweede woord *fietst* direct verbonden met het voorafgaande *Jan*, terwijl het daarna volgende *hard* op zijn beurt verbonden wordt met de groep *Jan fietst*. Wij kunnen de structuur van de groep dus voorstellen door de volgende figuur:

Jan fietst hard

Bij een regressieve structuur is daarentegen de regel dat hetgeen volgt, juist niet onmiddellijk met het voorafgaande is verbonden. Een voorbeeld hiervan wordt gevormd door *in hun* binnen een groep als *in hun huis*, waarvan de structuur is:

in hun huis

Of de groepsstructuren in alle talen dezelfde graden van ingewikkeldheid vertonen, is onbekend, maar toch niet waarschijnlijk. Wel is het zeker dat in het schriftelijke taalgebruik ingewikkelder structuren mogelijk zijn dan in het mondelinge. In het algemeen kan men zeggen dat het

onderzoek van de groepsstructuren nog in het beginstadium verkeert.

Het ligt voor de hand dat de volgoreregels per taal sterk kunnen variëren. In sommige gevallen zijn ze elkaars spiegelbeeld. Men vergelijkte bijv. de Nederlandse groep *die twee witte rozen* met het Javaanse *mawar putih loro iku* (= rozen wit twee die). Waar het Nederlands dus de volgorde heeft:

voornaamwoord-telwoord-bijvoegelijk naamwoord-zelfstandig naamwoord, vinden we in het Javaans juist de omgekeerde volgorde.

Vergelijken we de structuur van de groep adjectief-substantief in het Nederlands, Frans en Javaans, dan heeft het Nederlands de volgorde A-S, het Javaans de volgorde S-A, terwijl het Frans een middenpositie inneemt doordat het in sommige gevallen de volgorde A-S heeft (*un joli garçon*), in andere de volgorde S-A (*la table ronde*). Hoe ver echter de verscheidenheid op syntactisch gebied gaat, is niet met zekerheid aan te geven, maar het lijkt dat zij minder groot is dan elders.

Grote verschillen bestaan er in de mate waarin elementen van de woordvorm syntactisch functioneren. In talen als het Latijn, het Sanskrit en de in Centraal-Afrika gesproken Bantoe-talen komt dit in uiterst rijk ontwikkelde vormen voor, in andere talen, zoals bijv. diverse Indonesische, maar zeer weinig. In alle talen spelen echter volgorde en melodische verschijnselen syntactisch een centrale rol.

Ook bij de morfologie is de verscheidenheid aanzienlijk. Hoewel naar wij zagen het aannemelijk is dat woordklassen als zelfstandige naamwoorden, voornaamwoorden en werkwoorden in geen enkele taal ontbreken, blijkt geen van de categorieën waarmee wij in de talen van West-Europa zo

vertrouwd zijn, zoals bijv. de pluraliteitsaanduiding bij het zelfstandig naamwoord of de tijdsonderscheiding bij het werkwoord, constitutief te zijn voor het taalverschijnsel als danig. Ze zijn dan ook in tal van talen niet aanwezig. Er blijkt een grote serie van categorieën mogelijk, die nog wachten op precieze semantische beschrijving. Zo heeft om slechts een enkel voorbeeld te noemen, het Javaans een verbale categorie die het Nederlands niet kent, nl. een categorie welke aanduidt dat iets zonder opzet, toevallig of niet-gewild tot stand is gekomen: de Javaanse werkwoordsvorm *kěgorèng* betekent: toevallig, zonder opzet meegebakken, gebakken geraakt. Omgekeerd is er binnen het Javaanse werkwoord geen morfologische categorie, te vergelijken met de categorie waartoe *speelde, balde, bukte, viste* behoren. En zo zou men door kunnen gaan met het noemen van categorieën die hier voorkomen en daar ontbreken.

Terwijl in sommige talen bijzonder ingewikkelde morfologische stelsels voorkomen, schijnt er in andere talen, zoals het Chinees, nauwelijks van enige morfologie sprake te zijn. Terwijl in de Filippijnse talen de verschillende categorieën formeel gekenmerkt worden door affixen van telkens verschillende vorm, is het in een taal als het Javaans zo, dat affixen van dezelfde vorm maar met zeer verschillende semantische waarde in verschillende morfologische stelsels voorkomen.

Let men uitsluitend op de formele verschijnselen, dan lijken in de morfologie alleen op te treden verschijnselen van herhaling (bijv. in het Javaans *tětanduran*, verschillende planten), affigering (zowel voorvoeging, invoeging als achtervoeging, bijv. in het Ned. *on-waar, zwart-ig*), modificatie (bijv. in het Ned. ik *vlieg*: ik *vloog*) en samenstelling

(bijv. in het Ned. *huis-deur*). Bovendien komt natuurlijk combinatie van deze verschijnselen voor. In sommige talen bestaat een bepaalde voorkeur voor een van deze vier procédés, terwijl er andere zijn die gelijkelijk van alle gebruik maken. Zo vertonen Indonesische en vooral Polynesische talen een zeer grote verscheidenheid van verdubbelings- en reduplicatieprocédés, bewerkingen die in een taal als het Nederlands praktisch geen rol spelen.

Voor zover bekend, zijn er geen talen waarin in het geheel geen morfologische categorieën voorkomen. Hierboven hebben wij bij de morfologie leren onderscheiden tussen morfologische categorie en stelsel van morfologische categorieën of woordklasse. Het is zoals wij reeds eerder opmerkten zo, dat er niet ten opzichte van de morfologische categorieën op zichzelf genomen, maar wel in deze morfologische stelsels, een zekere universaliteit schuilt. Het blijkt dat in alle talen bijv. van nominale en verbale stelsels gesproken kan worden in die zin, dat er voor nominale en verbale stelsels een voor deze stelsels karakteristiek fonds van categorieën bestaat, waarvan ieder individueel stelsel een selectie vormt. Categoriale onderscheidingen in getal (enkelvoud, tweevoud, drievoud, meervoud) en categoriale diminutief-onderscheidingen, komen overwegend voor in nominale stelsels, terwijl daarentegen categoriale onderscheidingen in persoon, tijd, wijze en aspect, hoofdzakelijk bij verbale stelsels te vinden zijn. Ook is het niet uitgesloten dat voornaamwoorden, interjecties, telwoorden en eigennamen zullen blijken morfologische stelsels te vormen die in geen taal geheel ontbreken. Verder onderzoek zal moeten leren wat in de morfologie universeel is en wat niet.

* *

Fundamentele gelijkheid en individualiteit van iedere taal waren, zoals wij reeds eerder opmerkten, in onze beschouwing centrale thema's. Taalvergelijking brengt echter ook gelijkheid tussen talen aan het licht die een geheel ander karakter draagt. Wij doelen hier op overeenkomsten als gevolg van zg. taalverwantschap en overeenkomsten als gevolg van overname van taalelementen. Tenslotte kan men dan nog wijzen op toevallige overeenkomsten zoals het feit dat het woord voor oog in het Maleis *mata* is, terwijl dit in het Nieuw-Grieks *mati* luidt.

Wie enige kennis heeft van bijv. Duits, Nederlands, Zweeds en Engels, weet dat in deze vier talen een betrekkelijk groot aantal woorden voorkomt met ongeveer gelijke betekenis en met sterk op elkaar lijkende klankvormen. Zo staan naast het Ned. *huis* en *bruin*, Eng. *house* en *brown*, Du. *Haus* en *braun*, Zweeds *hus* en *brun* (men-lette in de twee Engelse woorden op de gelijkheid van klank en schenke geen aandacht aan het spellingsverschil!). Dergelijke reeksen kunnen moeilijk op toeval berusten. Zij laten zich onder bepaalde regels brengen. Men noemt deze a posteriori geconstateerde correspondenties tussen fonemen, voorkomende in woorden in verschillende talen: klankwetten. Zij leiden tot de conclusie dat men hier staat voor een verschijnsel van taaldivergentie. Op enigerlei tijdstip in het verleden moet een toestand hebben bestaan vanwaaruit de geconstateerde vormen door differentiatie zijn ontstaan. Men spreekt nu, met gebruikmaking van een aan de genealogie ontleende terminologie, van een stamtaal of moedertaal, waaruit andere met elkaar verwante zg. dochtertalen zich hebben ontwikkeld. Deze terminologie versluiert de realiteit echter in meer dan één opzicht. In de eerste plaats dienen wij in het oog te houden, dat de

vastgestelde verwantschap niet is een verwantschap die de gehele taal betreft, maar slechts bepaalde delen van haar structuur. Als men dus spreekt van het Latijn als de moedertaal van de Romaanse talen (Italiaans, Frans, Spaans, Roemeens en nog andere), dan dient men zich te realiseren, dat deze talen in hun huidige vorm slechts gedeeltelijk voortzettingen zijn van het Latijn. Ieder van hen bezit talrijke elementen van andere oorsprong die langs verschillende weg in de taal zijn gekomen, bijv. langs de weg van ontlening of door nieuwvorming. Zo bezit het Nederlands van nu leenwoorden afkomstig uit een groot aantal West-europese talen niet alleen, maar ook uit talen als het Russisch, het Turks en het Maleis. In de tweede plaats miskent de genealogische terminologie de continuïteit die er altijd heeft bestaan bijv. tussen Latijn en Italiaans. Italiaans is te beschouwen als hedendaags Latijn, Latijn als Italiaans zoals het vroeger werd gesproken. Er valt geen datum of periode in de geschiedenis aan te wijzen waarop het Latijn in het Italiaans is overgegaan en zo is het dus strikt gesproken ook onjuist om van het Latijn als een dode taal te spreken, al is het natuurlijk waar dat de taal zoals die te Rome omstreeks het begin onzer jaartelling gebruikt werd, thans niet meer gesproken wordt.

Het onderzoek naar de taalverwantschap hangt, naar te begrijpen is, nauw samen met het onderzoek van de taalgeschiedenis. Taalverandering, evident voor iedere Nederlander die bijv. getracht heeft de taal van Vondel en Hooft te verstaan, is een universeel verschijnsel, waarvan men de oorzaken ondanks de grote mate van aandacht die aan de problemen van taalverwantschap en taalgeschiedenis de laatste anderhalve eeuw is besteed, nog onvoldoende kent. Dat men dit universele verschijnsel van taalverandering zo

weinig heeft voorzien, hangt samen met de premissen waarvan men zowel bij de historische taalkunde als bij de synchronische taaldescriptie bewust of onbewust is uitgegaan. Lange tijd heeft men namelijk de veronderstelling aanvaard dat alle sprekers van een taalgemeenschap in dezelfde betrekking tot hun taal staan en dat deze taalgemeenschap zelf homogeen is. Beide veronderstellingen zijn onjuist. Iedere spreker heeft verschillende spreekstijlen tot zijn beschikking (men denke bijv. aan gewoon ongedwongen spreken, tegenover een meer formele wijze van zich uitdrukken) en binnen de taalgemeenschap zijn verschillende sociale groeperingen aan te wijzen die zich ook op grond van hun taalgebruik laten onderscheiden. Het onderzoek van Labov in de stad New York (Labov 1966) heeft aangetoond dat kwantitatief synchronisch onderzoek van de foneemvarianties die zich in het taalgebruik voordoen binnen de gemeenschap, de sleutel vormt voor beter inzicht in het proces van taalverandering. Van taalverandering zijn de sprekers van een taal zich zelden bewust, al is het wel zo, dat de oudere en jongere generaties binnen een taalgemeenschap zich, ook voor hen zelf merkbaar, in bepaald woordgebruik en in het frequent hanteren van bepaalde uitdrukkingen, onderscheiden en al is het bovendien ook zo, dat een ieder, jong of oud, woorden en zinsconstructies in zijn leven zal blijven ontmoeten die hem onbekend zijn gebleven en hem vreemd zullen toeschijnen. Nooit echter blijken sprekers van verschillende generaties elkaar niet meer te kunnen verstaan; steeds is er continuïteit. De communicatie door middel van taal wordt blijkbaar niet geschaad door de wijziging onder de hand van het communicatiemiddel zelf. Dit is het gevolg van een zekere overvloedigheid of, om de thans meer gangbare term te gebruiken, van de

redundantie van de taal als verstandhoudingsmiddel. Mede ten gevolge van situatie en context, is het verstaan vrijwel nooit afhankelijk van dit of dat taalelement alleen. Een goed verstaander heeft slechts een half woord nodig, maar hem wordt meestal heel wat meer aangeboden dan dit halve woord.

Het onderzoek naar de taalverwantschap heeft geleid tot een indeling in zg. taalfamilies. Hiervan is de Indo-europese taalfamilie, waartoe o.a. de meeste Europese talen behoren (maar niet het Fins, het Hongaars en het Baskisch). het best onderzocht en binnen deze familie heeft het taalvergelijkend en taalhistorisch onderzoek de grootste successen behaald. Dit was mogelijk doordat wij van deze taalfamilie bijzonder veel en oude historische gegevens bezitten en bovendien goed geïnformeerd zijn over de geschiedenis van vele Indo-europese talen sprekende volkeren. In een unieke positie verkeren in dit opzicht de Romaanse talen die een subfamilie vormen van deze uitgebreide en wijdverspreide Indo-europese groep. In het geval van deze Romaanse talen kunnen wij nl. de historische ontwikkeling - zij het ook lang niet in alle opzichten volledig - gedurende een tijdsverloop van meer dan tweeduizend jaren volgen. Er is een verfijnde methode van onderzoek ontstaan, de historisch-comparatieve methode, die met een zeker succes ook op enkele andere taalgroepen toegepast is en die binnen de beperkte mogelijkheden die zij biedt, een zekere algemene geldigheid heeft verworven. In de loop der jaren is men er steeds beter in geslaagd om het merendeel van de talen onder te brengen in verwante groepen, maar in de meeste gevallen is de vraag naar de positie van iedere taal binnen de groep nog onbeantwoord. Zo is het bekend dat de talen gesproken van Madagascar in het westen tot aan Hawaii

in het oosten en van Formosa in het noorden tot Nieuw-Zeeland in het zuiden, talen die de zg. Austronesische taalfamilie vormen (de talen van Australië, het binnenland van Nieuw-Guinea en Noord-Halmahera behoren hier niet bij), met elkaar verwant zijn. Over hun onderlinge relatie en over de wijze waarop de bestaande divergentie is ontstaan, zijn de meningen verdeeld.

Het zou ons algemeen inzicht in het taalverschijnsel niet dienen, indien wij overgingen tot een opsomming en bespreking van de taalfamilies die men thans pleegt te onderscheiden. Een van de meest recente pogingen om een globaal overzicht te geven van alle talen die thans nog worden gesproken, is die van het echtpaar Voegelin, (C.F. and F.M. Voegelin 1977). Het opstellen van nieuwe indelingen met behulp van de hier geschetste methode is nog steeds in volle gang. Zo heeft de Amerikaanse linguïst Greenberg een aantal jaren geleden een nieuwe indeling voorgesteld voor de ongeveer vijfhonderd in Afrika gesproken talen en in Nieuw-Guinea heeft men zeer onlangs genetische samenhang ontdekt tussen talen die men tot voor kort niet in enig genetisch verband kon onderbrengen.

De ruimtelijke uitbreiding van de verschillende taalfamilies en de graad van verwantschap lopen sterk uiteen. De ettelijke honderden talen die behoren tot de Austronesische familie, verschillen onderling niet in die mate als bijv. de talen die tot de Indo-europese familie behoren. Hadden wij niet de beschikking over vrij overvloedige historische gegevens juist van deze laatste talengroep, dan zou vanuit de vorm die deze talen thans hebben, lang niet gemakkelijk meer tot verwantschap geconcludeerd kunnen worden.

Tegenover nauwe samenhang van talen gesproken over

een uitgestrekt gebied, staan de talrijke Indianentalen van Noord-, Midden- en Zuid-Amerika, die uiteenvallen in een vrij groot aantal families waartussen men nog geen duidelijke verwantschap heeft kunnen aantonen. Ten aanzien van de talen van Zuid-Amerika hangt dit zeker samen met het feit dat de talen afzonderlijk nog in het geheel niet of zeer onvoldoende bekend zijn. De beschrijvingen van de talen afzonderlijk vormen de basis voor iedere taalvergelijkende studie. Men mag daarom verwachten dat wanneer wij in de toekomst over meer betrouwbare descriptieve gegevens beschikken, nog nieuwe genetische groeperingen zullen worden gevonden. Bij de veel beter bekende Noord-amerikaanse talen moeten echter andere factoren verantwoordelijk geacht worden voor het feit van een zo frappante verscheidenheid binnen zulk een betrekkelijk beperkt territorium. Welke dit zijn, weten wij niet. In ieder geval moet men rekening houden met het feit, dat de taalkunde slechts een fractie van de zeker een tijdvak van ettelijke honderdduizenden jaren omspannende taalgeschiedenis kan overzien. Aan de huidige toestand is ongetwijfeld zeer veel voorafgegaan waarvan wij geen enkel gegeven hebben; men denke bijv. aan migraties, aan spoorloos uitsterven van tal van talen. Het is daarom waarschijnlijk dat het vraagstuk van de zg. monogenese, d.w.z. de vraag of alle talen tenslotte ontwikkelingen zijn van één enkele taal, onoplosbaar zal blijken. De poging van de Italiaan Trombetti en trouwens eveneens de meer recente poging van Swadesh (1958) om deze monogenese te bewijzen, moeten beschouwd worden als een overschatting van de mogelijkheden van het taalgenetisch onderzoek.

Het vraagstuk van de monogenese is natuurlijk niet identiek met het probleem van de oorsprong van de taal. Terwijl

in het verleden aan het oorsprongsprobleem veel aandacht werd besteed en vele oorsprongstheorieën werden opgesteld, is thans dit probleem wat op de achtergrond geraakt. Zoals Reichling terecht heeft opgemerkt (Encyclopaedisch Handboek van het Moderne Denken, 1950, trefwoord *taal*), is het oorsprongsprobleem van de taal niet te scheiden van het probleem van het ontstaan van de mens. De taalkunde zal daarom principieel alleen geen oplossing voor dit vraagstuk kunnen geven. De taalverschijnselen zoals wij die kennen, vertonen geen lijnen van ontwikkeling van een lager tot een hoger geëvolueerd stadium. Ook de oudste ons bekende taalgegevens doen ons geen talen kennen die fundamenteel verschillen van de talen die wij in het heden waarnemen. Wel worden bij een aantal diersoorten bepaalde communicatie-systemen ontdekt (dolfijnen, bijen), maar wat wij bij hen vinden, blijkt zich toch wezenlijk van de menselijke talen te onderscheiden. Toch is het niet onmogelijk dat men door het moderne hersenonderzoek inzicht verwerft in de ontwikkeling van de communicatie-systemen die men bij diverse dieren aantreft tot de talen die men alleen bij de mens vindt.

Uit het voorafgaande zou wellicht de conclusie getrokken kunnen worden, dat taalverandering altijd toenemende differentiatie betekent. Naast divergentie staat echter ook convergentie. Er zijn diverse gevallen te noemen, bijv. de ontwikkelingsgang van het Grieks (een van de talen waarvan wij de geschiedenis over een zeer lang tijdsverloop betrekkelijk goed kunnen volgen), waarin van de dialecten, splitsingsprodukten van een in de prehistorische periode aanwezige eenheid, er één (het Attisch, de taal van de stad Athene) in de 5de eeuw voor Christus de andere dialecten is gaan overheersen, hetgeen tenslotte leidde tot een vrij

sterke uniformiteit over een groot gebied. Deze uniformiteit heeft eeuwenlang bestaan, totdat in de 15de eeuw ten gevolge van de verovering van Griekenland door de Turken, vorming van nieuwe dialecten, de zg. Nieuw-Griekse, plaats vond. Eenzelfde ontwikkeling kunnen we verwachten in Indonesië, waar het Indonesisch, d.w.z. het moderne Maleis, verrijkt zowel met elementen afkomstig uit Indonesische talen als met niet-Indonesisch taalmateriaal, op de bestaande taalverscheidenheid in Indonesië een diepe uitwerking heeft en deze zelfs op den duur zal kunnen verminderen; anderzijds zal deze verscheidenheid tot het ontstaan van verschillende door de plaatselijke talen gekleurde 'dialecten' binnen het Indonesisch aanleiding kunnen geven. Wij merken, misschien ten overvloede, op dat al dergelijke taalontwikkelingen niet afhankelijk zijn van zuiver taalkundige, maar voornamelijk van sociale en sociaal-politieke factoren. Dat het Attisch zich verbreidde, heeft niets te maken met bijzondere kwaliteiten die dit dialect had boven de andere dialecten, maar uitsluitend met de omstandigheid dat Attisch gesproken werd in het machtige Athene. Dat het Indonesisch de taal is die zich thans tot de nationale taal van de staat Indonesië ontwikkelt, is, zuiver taalkundig gesproken, toevallig. Waren de omstandigheden anders geweest, dan had bijv. het Javaans of het Sundaas deze positie kunnen verwerven.

Naast overeenkomsten veroorzaakt door taalverwantschap staan overeenkomsten door ontlening. Er zijn geen talen aan te wijzen, die niet met andere talen in meer of minder intiem contact hebben gestaan en nog staan. Dit komt doordat er in iedere taalgemeenschap altijd personen zijn die, in hoe geringe mate ook, tweetalig zijn; via hen kunnen vreemde elementen in de taal worden opgenomen.

Het meest en het gemakkelijkst worden lexicale elementen overgenomen, maar daarnaast komt ook wel overname van morfologische categorieën en van fonemen voor. Zo is in het Indonesisch onder Nederlandse invloed bij het zelfstandig naamwoord de vroeger bestaande diversiteitscategorie overgegaan in een meervoudscategorie en is in het Nederlandse foneemstelsel invloed van het Frans te bespeuren, getuige de aanwezigheid van de vocalen van woorden als *freule* en *serre*.

Het verschijnsel van ontlening brengt ons opnieuw in aanraking met de zeer betrekkelijke homogeniteit van iedere taal. Binnen iedere taalgemeenschap constateren we nl. zowel verticaal als horizontaal variatie en verscheidenheid. Met de term verticale verscheidenheid doelen we op het verschijnsel dat er binnen de verschillende sociale verbanden en klassen in de gemeenschap soms geenszins onbeduidende verschillen in taal zijn te constateren, hoewel onderlinge communicatie als regel mogelijk blijft. Bij de overname van vreemde elementen blijkt deze verticale stratificatie duidelijk. Veel Franse woorden, gebruikt in de sociale bovenlaag van de Nederlandse taalgemeenschap, waar vooral ten gevolge van het gevolgde schoolonderwijs een zekere bekendheid met het Frans aanwezig is, blijven grotendeels in hun Franse vorm en betekenis in gebruik. Gelijksortige verschijnselen doen zich voor bij Engels taalmateriaal.

Het proces van adaptatie, dat tenslotte ieder element bij opname in een ander systeem zal ondergaan, is daar nauwelijks begonnen. Bij verdere opname van het woord ook in andere lagen van de gemeenschap, zien we echter de aanpassing van het nieuwe element aan het bestaande patroon zich duidelijker voltrekken. Het woord *serre* bijv.

wordt dan niet langer met de Franse vocaal *è* uitgesproken, maar gaat rijmen op het Nederlandse woord *verre*, terwijl een woord als *bureautje* in de mond van sommige sprekers homofoon wordt met *broodje*, terwijl het Engelse *trend* gaat rijmen met Ned. *krent*. Ook de betekenisadaptatie is vaak zeer duidelijk, vooral wanneer bij het proces van ontleening talen in het geding zijn die structureel sterk van elkaar verschillen. Zo is het Nederlandse nomen *plezier* in het Javaans overgenomen als *plèsir* en dit woord is in die taal een werkwoord dat de betekenis heeft: uitgaan voor zijn genoeg; in dezelfde taal wordt *montor* (= Ned. *motor*) gebruikt voor auto, terwijl *měsin* (= Ned. *machine*) motor (van een auto) gaat betekenen.

Horizontale verscheidenheid, d.w.z. geografische verscheidenheid, vindt men eveneens overal. Onderzoek, verricht zelfs in betrekkelijk dicht bij elkaar liggende streken, brengt een zekere mate van taalverschil aan het licht. Dit zal vaak niet verder gaan dan bepaalde delen van de woordenschat of een aantal facetten van het klankstelsel. Sinds het begin van de 20ste eeuw is het geografische taalonderzoek - aanvankelijk ontstaan als reactie op het historisch-comparatieve onderzoek, dat met de ruimtelijke factor nauwelijks enige rekening hield - met grote kracht in verschillende landen in West-Europa, later ook elders ter hand genomen. De verbreiding van allerlei lexicale en grammatische verschijnselen pleegt men in te tekenen op kaarten, die een waardevol instrument vormen voor verder onderzoek. Naast deze oudere dialect-geografie staat het sociolinguïstische onderzoek dat in de laatste 20 jaar vooral door Amerikaanse taalkundigen wordt verricht. Hieronder verstaat men dat onderzoek, dat gericht is op de functies die een taal of meerdere talen binnen een gemeenschap

vervullen. Het schenkt in het bijzonder aandacht aan alle vormen van en variaties in het taalgebruik van individuele sprekers en groepen van sprekers binnen de taalgemeenschap. In het sociolinguïstische onderzoek staat niet de individuele taalgebruiker centraal maar de taalgemeenschap. Het draagt in belangrijke mate bij tot verdieping van het inzicht in de sociale functies die door taal worden vervuld, en in de correlaties die tussen de sociale stratificatie en de taalstructuur bestaan, terwijl - naar wij reeds hierboven opmerkten - het sociolinguïstische onderzoek eveneens in staat stelt tot directe waarneming van aanzetten tot taalverandering. Door het synchronische sociolinguïstische onderzoek kan men diachronische ontwikkelingstendenzen op het spoor komen.

4. de taalkundige literatuur

De lezer die van de inhoud van de voorafgaande hoofdstukken heeft kennis genomen en bij wie, naar ik hoop, enige belangstelling voor taal en taalwetenschap is gewekt, zal behoefte voelen aan aanwijzingen voor verdere lectuur.

Zoals in tal van andere wetenschappen, zijn er ook binnen de taalwetenschap een aantal nogal sterk uiteenlopende richtingen. Wij zullen beginnen met de vermelding van die literatuur, die zich nauw aansluit bij de vorm van structurele taalwetenschap waarop deze inleiding zich baseert. Allereerst moet dan genoemd worden Reichling's grote studie over het woord (Reichling 1935, herdruk 1967), nog steeds het voornaamste Nederlandse taaltheoretische werk. Een eerste indruk van zijn opvattingen geeft Reichling's opstel *De taal, haar wetten en haar wezen*, thans in gewijzigde vorm en met een vervolg te vinden in Reichling 1969⁵. Naast Reichling moet De Groot's *Inleiding tot de algemene taalwetenschap* genoemd worden (De Groot 1964²), die ondanks geenszins onbelangrijke verschilpunten toch duidelijk verwantschap vertoont met onze inleiding. Kort geleden werd de Nederlandse taalkundige literatuur verrijkt door Dik's *Functional Grammar* (1978), een poging tot theorievorming vanuit een taalopvatting waarin taal wordt beschouwd als een instrument voor sociale interactie, en door Ebeling's studie over syntaxis en semantiek (1978), een persoonlijke uitwerking van structurele taalkunde, zoals deze ook in ander Nederlands werk tot uiting komt.

In de 70-er jaren zijn er diverse Nederlandse publikaties verschenen die beogen een indruk te geven van de stand van de hedendaagse taalwetenschap. Het evenwichtigst is de inleiding van Dik en Kooij (1970) waarvan in 1979 een geheel herziene en uitgebreide editie verscheen. Veel minder geslaagd is Verkuyl 1974, dat wel een beeld geeft van de inmiddels verouderde vorm van transformationele-generatieve taalkunde die in 1965 door Chomsky in zijn *Aspects of the theory of syntax* werd ontwikkeld, maar in de hedendaagse situatie in de taalwetenschap onvoldoende inzicht biedt. De zg. *Basiskursus Algemene Taalwetenschap* van De Haan, Koefoed en Des Tombe (1974) doet zijn naam weinig eer aan; het boekje bepaalt zich tot uitleg van dezelfde Chomskyaanse theorie met wat Nederlands materiaal. Van aanzienlijk betere kwaliteit is Brandt Corstius' *Algebraïsche taalkunde* (1974), dat een inleiding biedt tot een aantal wiskundige modellen die sedert het begin van de 60-er jaren zijn opgesteld voor beschrijving van de (natuurlijke) talen, waaruit de conclusie opnieuw bevestigd wordt dat tussen mathematische kunsttalen en natuurlijke talen een diepe kloof gaapt. Uitvoeriger is het driedelige werk van Levelt, getiteld *formele grammatica's in linguïstiek en taalpsychologie* (1973). Het eerste deel geeft een leesbaar en gedegen inleiding in 'de theorie van formele talen en automaten'; deel 2 en 3 zijn voor taalkundigen en voor psychologen van meer belang. Ook kunnen genoemd worden Walraven's *Taalgebruik en taalwetenschap* (1975), dat in ieder geval meer en betere informatie geeft dan de Basiskursus, en de inleiding in de Nederlandse taalkunde van Van den Toorn (1973). Kritische informatie speciaal over diverse Nederlandse publikaties over de transformationeel-generatieve taalkunde geeft Uhlenbeck 1977.

Voorts moet gewezen worden op de inleiding tot de taal filosofie van Nuchelmans (1978) en op het voor taalkundigen uiterst nuttige werk van Brandt Corstius over toepassingsmogelijkheden van computers in de taalkunde (1978).

De Nederlandse structuralistische taalbeschouwing vertoont wel een aantal eigen trekken (bijv. ten aanzien van de woordbetekenis en het correlatieve karakter van woord en zin), maar heeft veel gemeen met de zg. Praagse school.

Na de eerste wereldoorlog werd Praag een brandpunt der algemene linguïstiek. Een uitstekend beeld van de activiteiten in heden en verleden van de Praagse school is gegeven door Vachek in: *The linguistic school of Prague* (1966), terwijl de door hem samengestelde bloemlezing van het werk van de voornaamste leden van de Praagse kring (*A Prague school reader in linguistics*, 1964) opnieuw de aandacht heeft gevestigd op de belangrijke bijdragen die deze taalkundigen aan de linguïstiek hebben geleverd. De beroemde serie *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* (8 delen verschenen in de periode 1929-1939) is sedert 1964 nog enige tijd onder een iets gewijzigde titel voortgezet (*Travaux linguistiques de Prague*). Vier delen zijn verschenen. Tezamen met de nieuwe serie *Prague Studies in Mathematical Linguistics* (waarvan deel 6 in 1978 verscheen) en met de *Brno Studies in English* (waarvan deel 13 in 1979 uitkwam), vormen zij een duidelijke aanwijzing dat in Tsjecho-Slowakije de belangstelling voor de taalkunde levend is gebleven.

De voornaamste figuren die uit de Praagse school zijn voortgekomen zijn Trubetzkoy en Jakobson. Nog steeds van betekenis voor de fonologie is Trubetzkoy's *Grundzüge der Phonologie*, dat postuum als deel 7 van de *Travaux du*

Cercle Linguistique de Prague in 1939 is verschenen, later door Cantineau in het Frans vertaald (1949) en sinds kort ook in Engelse vertaling beschikbaar (1969). Sedertdien is er in de Verenigde Staten weer meer belangstelling ontstaan voor zijn denkbeelden, zoals uit het recente werk van mevr. Baltaxe blijkt (1978). Van Jakobson moet vooral genoemd worden zijn *Preliminaries to speech analysis* (1952, 1967⁷), geschreven in samenwerking met Fant en Halle, waarin een eerste algemene fonologische theorie ontwikkeld wordt. Het omvangrijke oeuvre van Jakobson wordt thans gepubliceerd. Tot dusver zijn vier delen *Selected Writings* van de pers gekomen, verzorgd door de auteur zelf; twee andere delen zijn in bewerking. In vrij uitvoerige vorm heeft Jakobson onlangs zijn visie op de voornaamste ontwikkelingslijnen in de taalwetenschap gegeven (Jakobson 1970).

Van de huidige Praagse linguïsten moeten naast Vachek, van wiens werk men thans door de in 1976 gepubliceerde bundel een goede indruk kan krijgen, vooral Daneš en Firbas genoemd worden. Belangrijke artikelen van hun hand op het gebied van de syntaxis, de intonatie en de topic-comment-onderscheiding zijn in de bibliografie opgenomen.

Hoewel op de Praagse school ook invloed van Russische linguïsten merkbaar is, gaat de structurele beschouwingswijze die in uiteenlopende vormen in Europa en in de Verenigde Staten, en later ook daarbuiten zich in de taalwetenschap heeft verbreid, voor een groot deel terug op de Geneefse linguïst Ferdinand de Saussure, wiens postuum gepubliceerde collegedictaten (*Cours de linguistique générale*, 1916) nog steeds actueel zijn. Genève is dank zij hem naast Praag een tijdlang een centrum van structurele

taalwetenschap geweest (voornaamste figuren: Bally, Sechehaye, Karcevsky, Frei en Godel), maar heeft thans aan betekenis ingeboet, hoewel er nog steeds (van 1941 af) de *Cahiers Ferdinand de Saussure* verschijnen. Godel heeft zich verdiensten verworven door zijn zorgvuldige studies van de materialen die aan de *Cours de linguistique générale* ten grondslag liggen (Godel 1957).

Wat voor Genève geldt, geldt ook voor Kopenhagen. Ook deze stad is een belangrijk centrum van structurele taalwetenschap geweest. Het werk van de Kopenhaagse linguïstenkring waarvan de centrale figuren waren Hjelmslev († 1965) en Uldall († 1957), berust op een specifieke interpretatie van Saussure's denkbeelden. Een indruk van het werk van deze school geeft de bundel studies, aangeboden aan Hjelmslev op zijn 50ste verjaardag: *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague*, deel 5 (1949), maar vooral ook, in kort bestek, Spang-Hanssen 1961, 1963². In dezelfde serie Travaux verscheen een bloemlezing uit het werk van Hjelmslev (*Essais linguistiques*, 1959). Hjelmslev's *Prolegomena to a theory of language* (1953, een Engelse vertaling van het Deense origineel van 1943) is alleen voor vakgeleerden toegankelijk. Een gedegen kritische behandeling van de opvattingen van Hjelmslev is gegeven door Siertsema in: *A study of glossematics* (1954, 1965²). Thans is de belangrijkste figuur: mevr. Fischer-Jørgensen, die vooral door haar monumentaal overzicht van de fonologie (Fischer-Jørgensen 1975) opnieuw de aandacht op zich heeft gevestigd. Het tijdschrift *Acta Linguistica* dat in de periode 1939-1952 in Kopenhagen verscheen, wordt sinds 1965 voortgezet onder de titel *Acta Linguistica Hafniensia*.

Ook buiten Praag, Genève en Kopenhagen zijn er taal-

kundigen werkzaam in wier denkbeelden de invloed van Saussure zichtbaar is. De belangrijkste hiervan is in Europa Martinet, die de verdienste heeft niet alleen op synchronisch-descriptief terrein maar ook op dat der historische taalkunde belangrijk werk te hebben geleverd (Martinet 1955). Zijn inleiding in de algemene taalwetenschap (Martinet 1964⁴, sinds dat jaar ook in Engelse verling) heeft algemene bekendheid in de Frans sprekende landen verworven. Naast Martinet is in Frankrijk op de voorgrond getreden Mounin. Diens beknopte inleidingen resp. in de taalkunde (Mounin 1968^a), de geschiedenis van deze wetenschap (Mounin 1967 1970²), het werk van De Saussure (Mounin 1968^b) en de semantiek (Mounin 1972), zijn voor Frans lezenden zeer welkom. Hetzelfde geldt voor Perrot's inleiding (Perrot 1967⁷). De thans ook in Parijs werkzame linguïst-foneticus Malmberg verdient in dit verband eveneens vermelding. Zijn *Structural linguistics and human communication* (Malmberg 1963, 1967²) is speciaal voor de fonologie van betekenis. Daarnaast moet zijn oriënterend werk over de moderne taalkunde genoemd worden (Malmberg 1966). Een schets van de verschillende vormen van het Europese structuralisme is te vinden in Lepschy 1970, waarin men echter ook enige korte hoofdstukken vindt gewijd aan de Amerikaanse linguïstiek. De auteur van deze inleiding heeft in een tweetal artikelen een overzicht gegeven van de ontwikkeling van de taalwetenschap sedert 1925 zowel in Europa (Uhlenbeck 1974) als in Amerika (Uhlenbeck 1979).

In Engeland is de algemene taalwetenschap sinds ongeveer 1930 sterk tot ontwikkeling gekomen door de activiteit van een aantal vooraanstaande leerlingen van Firth en de foneticus Jones. Een beknopt overzicht hiervan

geeft Robins (Robins 1963). De voornaamste artikelen van Firth zijn gebundeld: *Papers in linguistics 1934-1951* (1957). Een indruk van het werk van zijn voornaamste leerlingen kan men krijgen uit de bundel *Studies in linguistic analysis* (1957, 1962²) en uit de bundel: *In memory of J.R. Firth* (1966) met artikelen van Allen, Bazell en anderen (Bazell 1966). De inleiding tot de algemene taalwetenschap van Robins (1964, 1971²), sinds 1969 ook in Nederlandse vertaling beschikbaar, geeft een betrouwbare en evenwichtige oriëntatie in de taalwetenschap. Een waardige tegenhanger van Robins' tekst vormt de levendig geschreven inleiding van Lyons, een leerling van Allen en Robins (Lyons 1968). Dit werk, dat veel minder invloed verraadt van Neo-Firthiaanse opvattingen, weerspiegelt niet alleen traditioneel-grammaticalisch inzicht, maar vooral de Ohomskiaanse transformationeel generatieve denkbeelden zoals deze in het midden van de 60er jaren dominant waren in de linguïstiek. Lyons' werk van 1968 kon dan ook een tijd lang beschouwd worden als de meest aantrekkelijke moderne inleiding tot de taalwetenschap, vooral in combinatie met de door Lyons uitgegeven bundel *New Horizons in Linguistics*, een Pelican uitgave van 1970, die over de situatie in de linguïstiek tegen het eind van de 60er jaren uitstekend inlichting verschaft. Er is echter sindsdien veel in de taalkunde gebeurd; de kritiek op de grondslagen en de descriptieve praktijk van de transformationeel generatieve grammatica heeft zulke vormen aangenomen, dat Lyons' handboek thans niet meer up to date is te achten. Lyons' recente tweedelige werk van 1977 is ondanks zijn titel (*Semantics*) in bepaalde opzichten te beschouwen als een revisie van zijn boek van 1968. Natuurlijk reflecteert dit boek ook de enorm toegenomen belangstelling voor de

semantiek. Voor een grondige evaluatie van Lyons' boek van 1968 blijft de principiële bespreking van W. Haas onmisbaar (Haas 1973).

Naast Lyons moet vooral Matthews genoemd worden. Zijn inleiding in de morfologie (Matthews 1974) vormt de beste inleiding tot dit gebied van de taalwetenschap, dat sedert het begin van de 70-er jaren opnieuw sterk in de belangstelling is komen te staan.

De twee belangrijkste Amerikaanse taalkundigen van de eerste helft van deze eeuw zijn Sapir en Bloomfield. Sapir's inleiding (Sapir 1921, Ned. vertaling 1949) is, hoewel in bepaalde opzichten verouderd, nog steeds waard gelezen te worden. Een overzicht van zijn werk biedt de bundel die door Mandelbaum is verzorgd (Mandelbaum 1949). Een selectie hiervan verscheen in een goedkope uitgave (Sapir 1956).

Grote invloed heeft in de Verenigde Staten het handboek van Bloomfield gehad (Bloomfield 1933). Bepaalde inzichten van zijn werk zijn door een aantal linguïsten na hem verder uitgewerkt. Een uitstekende indruk van deze Neo-Bloomfieldiaanse inzichten die in de periode 1942-1960 zeer invloedrijk waren, geeft de door één hunner samengestelde bloemlezing (Joos 1957, 1967²). Handboeken vanuit gelijksoortig standpunt geschreven zijn Hockett 1958, Hill 1958 en Gleason 1955, 1961². Het voornaamste taaltheoretische werk van het Neo-Bloomfieldianisme is Harris 1951.

Sinds 1957 heeft zich in de Amerikaanse taalkunde onder leiding van Chomsky een richting ontwikkeld die ook buiten de Verenigde Staten snel veel aanhangers verwierf. Chomsky's werk is te beschouwen als een reactie op het Neo-Bloomfieldianisme, maar is in sommige op-

zichten ook duidelijk een voortzetting ervan. Hoofdwerken uit de beginperiode van deze richting, die bekend staat als: transformationele generatieve grammatica, zijn Chomsky 1957, Chomsky 1964, Katz en Postal 1964 en Chomsky 1965. Er zijn verschillende inleidingen tot de transformationele generatieve grammatica, zoals Bach 1964, Koutsoudas 1966, Langacker 1967 en Liles 1971. Nederlandse inleidingen kwamen reeds ter sprake. Bundels met artikelen op dit terrein zijn Fodor en Katz 1964, Reibel en Schane 1969 en Jacobs en Rosenbaum 1970. Belangrijke werken uit de latere periode zijn de beschrijving door Chomsky en Halle van de Amerikaans-Engelse fonologie (Chomsky en Halle 1968) en Chomsky's *Language and mind*, waarin hij voor een ruimer publiek achtergrond en doelstelling van de taalkunde als centraal deel van de cognitieve psychologie heeft geschetst (Chomsky 1968, vermeerderde druk 1972; Ned. vertaling van de eerste druk 1970). Wie omtrent Chomsky en zijn werk in kort bestek wil worden geïnformeerd, kan het beste Lyons' boekje van 1970 lezen, of het Nederlandse boekje van Allen en Van Buren: *Chomsky over Taal* (1973). In het Nederlands is ook vertaald (1977) Chomsky's *Reflections on Language* (1975).

Sedert 1965 beginnen zich binnen deze richting verschillende stromingen af te tekenen. Hiervan geven een indruk Bach en Harms 1968, Steinberg en Jakobovits 1971, met daarin een goed overzicht van Maclay, en Chafe 1970, een boek dat door zijn positie ten opzichte van de semantiek, ver af staat van de opvattingen die binnen de transformationele generatieve grammatica sedert het midden van de 60-er jaren golden. Ook op het gebied der historische taalkunde heeft de transformationele generatieve grammatica invloed uitgeoefend. Een beeld daarvan geeft King

1969. Op het gebied van de studie van de intonatie kan genoemd worden het werk van Lieberman (Lieberman 1967).

Als inleiding tot de beginfase van de transformationele generatieve grammatica is nuttig: Schultink 1967 en Dik 1969, terwijl Uhlenbeck 1973 een kritische beschouwing biedt, waarbij ook aan ontwikkelingen tot 1972 aandacht wordt geschonken. Speciaal op het gebied van de generatieve fonologie geven Schane 1973 en Dell 1973 een betrouwbare inleiding. De bloemlezing van Fudge (1973) omvat meer dan alleen generatieve fonologie en verdient daarom alleen al de voorkeur.

De kritiek op de Chomskiaanse taalkunde is de laatste jaren sterk toegenomen. De meest fundamentele is van Givón (1979). Speciaal voor de generatieve fonologie is het kritische werk van Linell (1979) van belang.

In de Verenigde Staten spelen ook nog andere opvattingen een rol. Hiervan zijn te noemen die van Pike en Lamb. Het theoretische hoofdwerk van Pike, moeilijk toegankelijk door zijn nieuwe terminologie, is Pike 1954-1960, 1967². Een inleiding tot Pike's tagmemische theorie geven Elson en Pickett 1962 en Cook 1969. Grote bekendheid heeft Pike's oudere werk verworven, zoals zijn pionierswerk op het gebied van de zinsintonatie (Pike 1945), zijn nuttig boek over fonologie (Pike 1947) en dat over toontalen (Pike 1948). Zeer veel taaldescriptief werk is in verschillende delen van de wereld verricht op basis van Pike's theoretische inzichten. Een beeld daarvan geeft Pike 1966.

Van de zg. stratificational grammar van Lamb en de zijnen geeft de bloemlezing van Makkai en Lockwood (1972) een goede indruk. Een inleiding in deze theorie is Lockwood 1972.

Daarnaast moet genoemd worden de groep linguïsten

waartoe Diver, García, Kirsner en ook Bolinger behoren, die aanhangers zijn van wat zij form-content-analysis noemen. Zij staan door hun aandacht voor vorm en betekenis beide, veel dichter bij de vorm van structurele taalkunde van deze inleiding. Belangrijke werken uit deze groep zijn García 1975 en Bolinger 1977. Voor Nederlands studerenden geeft het recente boek van Kirsner (1979) een goede indruk van de inzichten van deze taalkundigen. Ook Jakobson's taalkundig denken is altijd beheerst geweest door het inzicht dat taal is teken, zoals wederom uit zijn tezamen met Waugh gepubliceerde verhandeling (1979) blijkt.

Werken die een inleiding tot de taalkunde geven zonder zich al te zeer achter een bepaalde theorie te scharen, zijn Dinneen 1967, Bolinger 1968, Householder 1971. Een goede inleiding op transformationeel-generatieve grondslag is Fromkin and Rodman (1978²). Van Bolinger's *Aspects of Language* verscheen in 1975 een sterk uitgebreide en op tal van punten omgewerkte druk. Het is op het ogenblik de beste inleiding tot de taalkunde die wij bezitten. Op het gebied van de historische taalkunde zijn thans de beste inleidingen het werk van Th. Bynon (1977) en dat van Jeffers en Lehiste (1979). Een modern handboek is dat van Anttila (1972).

Aangezien aan taal zowel een sociaal als een individueel aspect verbonden is, heeft de taalkunde vele raakpunten zowel met de antropologie en de sociologie als met de psychologie. Sinds Sapir en Boas heeft zich in de Verenigde Staten een antropologische linguïstiek ontwikkeld, die zich richt op de studie van het taalgebruik binnen een sociale en communicatieve context. Tegenwoordig duidt men dit terrein ook wel aan met de term sociolinguïstiek. Bloem-

lezingen die een goede indruk geven van dit zeer gevarieerde en veelomvattende sociolinguïstische onderzoek zijn Hymes 1964, Fishman 1968, Gumperz en Hymes 1972 en Giglioli 1972. Ook de bundels uitgegeven door Gumperz en Hymes (1964), Bright (1966) en Lieberson (1967) bevatten belangrijke artikelen op dit terrein. Een Nederlandse inleiding is die van Appel, Hubers en Meyer (1976), een Duitse die van Dittmar (1973), die enkele jaren later ook in Engelse vertaling uitkwam (1976). Van baanbrekende betekenis, ook voor het systeembegrip van de moderne taalkunde, is het onderzoek van Labov, verricht in de stad New York (Labov 1966). Labov's werk van latere jaren is thans gebundeld in twee delen beschikbaar (1972). Voor de verhouding tussen linguïstiek en sociolinguïstiek is een betrekkelijk recente studie van Hymes van grote waarde (Hymes 1971). Theoretisch belangrijk is ook Hymes' *Foundations in Sociolinguistics* (1974, 1976³). Sinds 1972 verschijnt onder redactie van Hymes het tijdschrift *Language in Society*, dat geheel aan de sociolinguïstiek is gewijd.

Naast de meer recente term sociolinguïstiek, had eerder, nl. al in de 50-er jaren, de term psycholinguistics in de Verenigde Staten ingang gevonden, ter aanduiding van het gebied waarvoor men vroeger gewoonlijk de term taalpsychologie gebruikte. Ook op dit gebied zijn er enige bloemlezingen te noemen die een goede introductie vormen nl. Osgood en Sebeok 1954, 1965², Saporta 1961, Rosenberg 1965, Lyons en Wales 1966, Jakobovits en Miron 1967, Flores d'Arcais en Levelt 1970. Ook kan hier genoemd worden het belangrijke handboek van Lenneberg over de biologische grondslagen van taal (Lenneberg 1967). Zeker verdienen ook vermelding: Goldman-Eisler 1968, Rommetveit 1968, Herriot's inleiding tot de taalpsychologie

(Herriot 1970) en Hörmann's *Meinen und Verstehen* (1976). Het meest recente Amerikaanse handboek is dat van het echtpaar Clark (1977). Uitstekende overzichten over de recente literatuur vindt men in de *Annual Review of Psychology* (Ervin-Tripp en Slobin 1966, Miller en McNeill 1971).

Gewezen moet tenslotte ook op diverse bloemlezingen in de Penguin-reeks (Oldfield en Marshall 1968, 1970² en Parveen Adams 1972). Een historisch overzicht geeft Blumenthal 1970.

Op het gebied van de fonetiek, voor de taalkunde een belangrijke hulpwetenschap, bestaat een zeer uitgebreide literatuur. Een uitstekende indruk hiervan geeft de door Malmberg verzorgde tweede druk van het *Manual of Phonetics* (Malmberg 1968). Op het gebied van de akoestische fonetiek heeft Fant een belangrijk samenvattend werk gepubliceerd (Fant 1961). De Nederlandse foneticus Mol publiceerde na hem op hetzelfde terrein (Mol 1963, Mol 1970). Hoewel oudere werken als dat van Pike (1943), Heffner (1949) en Abercrombie (1967) van belang blijven, geven de uitstekend geïnformeerde werken van Ladefoged (1971, 1973² en 1975) tezamen met dat van O'Connor (1973) thans de beste toegang tot de fonetiek. Een recente Nederlandse inleiding is die van Nooteboom en Cohen (1976).

De belangstelling voor de geschiedenis van de taalwetenschap is de laatste jaren sterk toegenomen. Waardevolle inleidingen op dit terrein zijn Robins 1967 en Mounin 1967, 1970².

Het beste werk op het gebied van de ontwikkeling van het schrift is Gelb 1952, 1963². Veel uitvoeriger, maar niet wezenlijk beter, is Cohen 1958.

Voor de ontwikkeling van de taal bij kinderen blijven Grégoire 1937 en 1947, en Leopold 1938-1950 standaardwerken. Daarnaast is Jakobson 1941 nog steeds van betekenis. Een indruk van meer recent werk geven de bundels van Bellugi en Brown 1964, Smith en Miller 1966, Flores d'Arcais en Levelt 1970 en van Bar-Adon en Leopold 1971. In 1973 publiceerde Roger Brown zijn belangrijke: *A first language: the early stages*, resultaat van vele jaren studie van het taalverwervingsproces.

Voor de processen van taaldegeneratie, d.w.z. voor de verschillende vormen van afasie, blijft Goldstein 1948 van belang. De bundel uitgegeven door De Reuck en O'Connor geeft een indruk van nieuwer werk (De Reuck en O'Connor 1964). Ook in Lenneberg 1967 zijn verschillende hoofdstukken aan dit onderwerp gewijd.

Overzichten van de verschijnselen van afasie zijn gegeven door Geschwind (Geschwind 1972) en Pilch (Pilch 1972), overigens van verschillend gezichtspunt.

Over intonatie en de daarbij zich aansluitende, moeilijk van de zinsintonatie te onderscheiden, paralinguale verschijnselen, schreef Crystal een samenvattend werk voorzien van een uitvoerige bibliografie (Crystal 1969). Men zie over dit gebied ook Crystal en Quirk 1964. Elders werd reeds genoemd het werk van Pike (1945) en dat van Lieberman (1967). Belangrijk blijft het artikel van Daneš (Daneš 1960) over de zinsintonatie, evenals de monografie van O'Connor en Arnold (1961). Een uitstekende bloemlezing die een goede indruk geeft van wat op het gebied van de zinsintonatie in het recente verleden is ondernomen, is die van Bolinger (1972). Sedertdien heeft hij in een belangrijke vergelijkende studie de universele aspecten van de intonatieverschijnselen behandeld (Bolinger 1978).

Over lichaamsbewegingen en gebaren die het taalgebruik begeleiden en in het communicatieve proces een belangrijke rol vervullen, bevat de bundel opstellen van Birdwhistell veel gegevens (Birdwhistell 1970). Ook op dit terrein bestaat een geschikte bloemlezing (Laver-Hutcheson 1972).

* *

De taalwetenschap heeft zich in de laatste twintig jaar snel uitgebreid, zozeer zelfs dat de literatuur vrijwel niet meer te overzien is. Een indrukwekkend beeld van de taalwetenschap omstreeks 1970 wordt gegeven door de veertien omvangrijke delen *Current Trends in Linguistics* die onder leiding van Sebeok in de periode 1963-1976 zijn verschenen, terwijl ook uit de door Greenberg uitgegeven vier delen over *Universals of Human Language* (1978) is af te lezen hoe de taalwetenschap is uitgegroeid tot een groot gebied van wetenschap. Niet alleen door haar omvang is het moeilijk van de taalwetenschap een evenwichtig beeld te krijgen. Ook de recente ontwikkelingen binnen het vak zelf dragen daartoe bij. Nadat het in het midden van de 60-er jaren erop leek dat de transformationeel-generatieve grammatica in de vorm die deze ómstreeks 1965 had, als taalkundige theorie algemeen aanvaard zou worden, is dit toch niet gebeurd. Van omstreeks 1970 af is de kritiek op zowel de theorie zelf als op de descriptie-mechanismen, sterk toegenomen, zodat op het ogenblik er een weinig overzichtelijk beeld is ontstaan. Er is een pluraliteit van theoretische benaderingen. In het algemeen is de taalkunde thans gericht op het onderzoek van het taalgebruik, meer dan op het onderzoek van de taalsystematiek, begrepen als taalvaardigheid

van het individu. Het sociale aspect van taal heeft thans meer de aandacht dan het individueel-psychologische dat in de Chomskyaanse linguïstiek centraal stond. Voor een poging om enkele kenmerken van de huidige situatie aan te geven, kan verwezen worden naar Uhlenbeck 1977 en Uhlenbeck 1979.

Voor het volgen van deze snelle ontwikkeling zijn de vaktijdschriften onmisbaarder dan ooit. Handboeken geven, al spoedig na hun verschijnen, de huidige stand van zaken niet meer weer. De uitbreiding van het vak wordt ook gereflecteerd door de toename van het aantal tijdschriften. We bepalen ons tot de allerbelangrijkste: *Language, Journal of the Linguistic Society of America*, dat sedert 1925 verschijnt, en dat thans per jaar bijna 1000 bladzijden telt; *Lingua, International Review of General Linguistics*, dat in 1948 in Nederland gestart, thans met drie delen per jaar (meer dan 1200 pagina's) uitkomt. Andere belangrijke tijdschriften zijn het in 1965 opgerichte Engelse *Journal of Linguistics*, dat minder omvangrijk is, maar van uitstekend gehalte, en *Linguistic Inquiry*, dat van 1970 af uitkomt in Cambridge, Mass. en vrijwel geheel gewijd is aan transformationeel-generatieve studies. In Frankrijk verschijnt sedert 1965 het tijdschrift *La Linguistique*, waarin functionele gezichtspunten overheersen. In Duitsland geeft het sedert 1949 verschijnende *Linguistische Berichte* informatie over ontwikkelingen in de taalwetenschap voor een wijder publiek van geïnteresseerden. Naast tijdschriften zijn er verschillende reeksen die zich snel uitbreiden. Een van de belangrijkste is de serie *Syntax and Semantics*, die in 1972 begon te verschijnen en waarin thans reeds 12 delen zijn uitgekomen.

Sinds 1949 wordt jaarlijks een linguïstische bibliografie

uitgegeven, die van 1939 af een betrekkelijk volledig overzicht biedt van de taalkundige produktie. Tot nu toe zijn 32 delen verschenen. Het laatste deel geeft een overzicht van de publikaties van 1977.

bibliografie

- Abercrombie, D., Elements of general phonetics (1967).
Adams, P. ed., Language in thinking (1972).
Allen, J.P.B. en Van Buren, P., Chomsky over taal (1973).
Anttila, R., An introduction to historical and comparative linguistics (1972).
Appel, R., Hubers, G. en Meyer, G., Sociolinguïstiek (1976).
- Bach, E., An introduction to transformational grammars (1964).
Bach, E. and Harms, R.T. eds., Universals in linguistic theory (1968).
Baltaxe, C.A.M., Foundations of distinctive feature theory (1978).
Bar-Adon, A. and Leopold, W.F. eds., Child language; a book of readings (1971).
Bazell, Ch.E. a.o. eds., In memory of J.R. Firth (1966).
Bellugi, U. and Brown, R. eds., The acquisition of language. *Monograph of the Society for Research in Child Development* 29.1 (1964).
Birdwhistell, R.L., Kinesics and context; essays on body-motion communication (1970).
Bloomfield, L., Language (1933).
Blumenthal, A.L., Language and psychology (1970).

- Bodelsen, C.A. a.o. eds., Recherches structurales 1949. *Travaux du cercle linguistique de Copenhague* 5 (1949).
- Bolinger, D.L., Aspects of language (1968, 1975²).
- Bolinger, D.L., ed., Intonation (Penguin Readings) (1972).
- Bolinger, D.L., Meaning and form (1977).
- Bolinger, D.L., Intonation across languages, in: J.H. Greenberg ed., vol. 2, 471-524 (1978).
- Brandt Corstius, H., Algebraïsche taalkunde (1974).
- Brandt Corstius, H., Computertaalkunde (1978).
- Bright, W., ed., Sociolinguistics (1966).
- Brown, R., A first language: the early stages (1973).
- Bynon, Th., Historical linguistics (1977).
- Chafe, W.L., Meaning and the structure of language (1970).
- Chomsky, N., Syntactic structure (1957).
- Chomsky, N., Current issues in linguistic theory (1964).
- Chomsky, N., Aspects of the theory of syntax (1965).
- Chomsky, N. and Halle, M., The sound pattern of English (1968).
- Chomsky, N., Language and mind (1968, 1972²). vert. A. Kraak: Taal en denken (1970).
- Chomsky, N., Studies on semantics in generative grammar, *Janua Linguarum, Series minor* 107 (1972).
- Chomsky, N., Reflections on language (1975), Ned. vert.: Over de taal (*Ambo-boeken*) (1977).
- Clark, H.H. and Clark, E.V., Psychology and language (1977).
- Cohen, M., La grande invention de l'écriture et son évolution (3 dln) (1958).
- Cook, S.J., W.A., Introduction to tagmemic analysis (1969).

- Crystal, D., Prosodic systems and intonation in English (1969).
- Crystal, D. and Quirk, R., Systems of prosodic and paralinguistic features in English (1964).
- Daneš F., Sentence intonation from a functional point of view. *Word* 16 (1960), 34-54.
- Daneš F., A three-level approach to syntax, *Travaux linguistiques de Prague* 1 (1964) 225-240.
- Dell, F., Les règles et les sons: introduction à la phonologie générative (1973).
- De Reuck, A.V.S., and O'Connor, M., eds., Disorders of language (1964).
- Dik, S.C., Oppervlakte-structuur en diepte-structuur. *Forum der Letteren* 10 (1969), 19-41.
- Dik, S.C., Functional grammar (1978).
- Dik, S.C. en Kooij, J.G., Algemene taalwetenschap, *Aula-boeken* nr. 632 (1979).
- Dinneen, V.F.P., An introduction to general linguistics (1967).
- Dittmar, N., Soziolinguistik (1973), Eng. vert. 1976.
- Ebeling, C.L., Syntax and Semantics, a taxonomic approach (1978).
- Elson, B. and Pickett, V., An introduction to morphology and syntax (1962).
- Ervin-Tripp, S.M. and Slobin, D., Psycholinguistics, *Annual Review of Psychology* 17 (1966), 435-474.
- Fant, G., Acoustic theory of speech production (1961).
- Firbas, J., Thoughts on the communicative function of the verb in English, German, and Czech, *Brno Studies in English* 1 (1959), 39-63.

- Firbas, J., On defining the theme in functional sentence analysis, *Travaux linguistiques de Prague* 1 (1964), 267-280.
- Firth, J.R., *Papers in linguistics 1934-1951* (1957).
- Firth, J.R., ed., *Studies in linguistic analysis* (1957, 1962²).
- Fischer-Jørgensen, E., Remarques sur les principes de l'analyse phonémique, *Travaux du cercle linguistique de Copenhague* 5 (1949), 214-234.
- Fischer-Jørgensen, E., The commutation test and its application to phonemic analysis, *For Roman Jakobson* (1956), 140-151.
- Fischer-Jørgensen, E., *Trends in phonological theory* (1975).
- Fishman, J.A., *Readings in the sociology of language* (1968).
- Flores d'Arcais, G.S. and Levelt, W.J.M. eds., *Advances in Psycholinguistics* (1970).
- Fodor, J.A. and J.J. Katz eds., *The structure of language; Readings in the philosophy of language* (1964).
- Fromkin, V., and Rodman, R., *An introduction to language* (1974, 1978²).
- Fudge, E.C., ed., *Phonology* (Penguin Readings) (1973).
- García, E.C., *The role of theory in linguistic analysis: the Spanish pronoun system* (1975).
- Gelb, I.J., *A study of writing: the foundations of grammatology* (1952, 1963²).
- Geschwind, N., Language and the brain, *Scientific American* 226, 4 (1972), 76-83.
- Giglioli, P.P. ed., *Language and social context* (Penguin Readings) (1972).
- Givón, T., *On Understanding Grammar* (1979).
- Gleason, H.A., Jr., *An introduction to descriptive linguistics* (1955, 1961²).

- Godel, R., Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure (1957).
- Goldman-Eisler, F., Psycholinguistics; experiments in spontaneous speech (1968).
- Goldstein, K., Language and language disturbances (1948).
- Greenberg, J.H., Universals of human language, 4 vols (1978).
- Grégoire A., L'apprentissage du langage (2 dln) (1937, 1947).
- Groot, A.W. de, Inleiding tot de algemene taalwetenschap (1964²).
- Gumperz, J.J. and Hymes, D., Directions in Sociolinguistics (1972).
- Haan, G.J. de, Koefoed, G.A.T., en Des Tombe, A.L., Basiskursus algemene taalwetenschap (1974).
- Haas, W., John Lyons' Introduction to theoretical linguistics, *Journal of Linguistics* 9 (1973), 71-113.
- Harris, Z.S., Methods in structural linguistics (1951).
- Heffner, R-M.S., General phonetics (1949).
- Herriot, P., An introduction to the psychology of language (1970).
- Hill, A.A., Introduction to linguistic structures; from sound to sentence in English (1958).
- Hjelmslev, L., Prolegomena to a theory of language, translated by F.J. Whitfield (Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics, Memoir 7 of *IJAL*) (1953).
- Hjelmslev, L., Essais linguistiques, *Travaux du cercle linguistique de Copenhague* 12 (1959).
- Hockett, Ch.F., A course in modern linguistics (1958).
- Hörmann, H., Meinen und verstehen, Grundzüge einer

- psychologischen Semantik (1976).
- Householder, F.W. Linguistic speculations (1971).
- Hymes, D., ed., Language in culture and society (1964).
- Hymes, D., ed., The ethnography of communication, *American Anthropologist* 66.6 part 2 (1964).
- Hymes, D., ed., Pidginization and Creolization of languages (1971).
- Hymes, D., Foundations in sociolinguistics, an ethnographic approach (1974).
- Jacobs, R.A. and Rosenbaum, P.S., eds., Readings in English transformational grammar (1970).
- Jakobovits, L.A. and Miron, M.S., eds., Readings in the psychology of language (1967).
- Jakobson, R., Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze (1941).
- Jakobson, R., Fant, C.G.M., and Halle, M., Preliminaries to speech analysis; the distinctive features and their correlates (1952, 1967⁷).
- Jakobson, R., Selected writings (1962 →).
- Jakobson, R., Linguistics, in *Main trends of research in the social and human sciences* 1 (1970), 419-463.
- Jakobson, R., and Waugh, L.R., The sound shape of language (1979).
- Jeffers, R.J. and Lehiste, Ilse, Principles and methods for historical linguistics (1979).
- Joos, M., ed., Readings in linguistics I: the development of descriptive linguistics in America 1925-1956 (1957, 1967²).
- Katz, J.J. and Postal, P.M., An integrated theory of linguistic description (1964).

- King, R.D., Historical linguistics and generative grammar (1969).
- Kirsner, R.S., The problem of presentative sentences in modern Dutch (1979).
- Koutsoudas, A., Writing transformational grammars: an introduction (1966).
- Labov, W., The social stratification of English in New York City (1966).
- Labov, W., Language in the inner city (1972).
- Labov, W., Sociolinguistic patterns (1972).
- Ladefoged, P., Preliminaries to linguistic phonetics (1971, 1973²).
- Ladefoged, P., A course in phonetics (1975).
- Langacker, R.W., Language and its structure. Some fundamental linguistic concepts (1967).
- Langendoen, D.T., The London school of linguistics: a study of the linguistic theory of B. Malinowski and J.R. Firth (1968).
- Laver, J., and Hutcheson, S., eds., Communication in face to face interaction (Penguin Readings) (1972).
- Lehmann, W.P., Historical linguistics. An introduction (1962).
- Lenneberg, E.H., Biological foundations of language, with appendices by N. Chomsky and O. Marx (1967).
- Leopold, W.F., Speech development of a bilingual child (4 dln) (1938-1950).
- Lepschy, G.C., A survey of structural linguistics (1970).
- Levelt, W.J.M., Formele grammatica's in linguïstiek en taalpsychologie (3 dln.) (1973).
- Lieberman, P., Intonation, perception, and language (1967).
- Lieberson, S., Explorations in sociolinguistics. *International*

- Journal of American Linguistics* 33.4 part 2 (1967).
- Liles, B.L., An introductory transformational grammar (1971).
- Linell, P., Psychological reality in phonology (1979).
- Lockwood, D.G., Introduction to stratificational linguistics (1972).
- Lyons, J. and Wales, R.J. eds., Psycholinguistics papers (1966).
- Lyons, J. and Wales, R.J. eds., Introduction to theoretical linguistics (1968).
- Lyons, J. and Wales, R.J. eds., Chomsky (1970).
- Lyons, J. and Wales, R.J. eds., ed., New horizons in linguistics (1970).
- Lyons, J. and Wales, R.J. eds., Semantics I and II (1977).
- Maclay, H., Overview, in: Steinberg, D.D. and Jakobovits, L.A. eds., Semantics (1971), 157-182.
- Makkai, A., and Lockwood, D.G. eds., Readings in stratificational linguistics (1972).
- Malmberg, B., Structural linguistics and human communication (1963, 1967²).
- Malmberg, B., Les nouvelles tendances de la linguistique (1966).
- Malmberg, B., ed., Manual of Phonetics (1968).
- Mandelbaum, D.G. ed., Selected writings of Edward Sapir in language, culture, and personality (1949).
- Martinet, A., Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique (1955).
- Martinet, A., *Eléments de linguistique générale* (1964⁴), vert. E. Palmer: *Elements of general linguistics* (1964).
- Matthews, P.H., *Inflectional morphology* (1972).
- Matthews, P.H., *Morphology, an introduction to the theory of word-structure* (1974).
- Miller, G.A. and McNeill D., Psycholinguistics, *Annual Review of Psychology* 22 (1971), 666-794.

- Mol. H., Fundamentals of phonetics I; The organ of hearing (1963).
 Mol. H., Fundamentals of phonetics II; Acoustical models generating the formants of the vowel phonemes (1970).
- Mounin, G., Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle (1967, 1970²).
 Mounin, G., Clefs pour la linguistique (1968).
 Mounin, G., Saussure (1968).
 Mounin, G., Clefs pour la sémantique (1972).
- Nooteboom, S.G. and Cohen, A., Spreken en verstaan, een inleiding tot de experimentele fonetiek (1976).
- O'Connor, J.D., Phonetics (1973).
 O'Connor, J.D. and Arnold, G.F., Intonation of colloquial English; a practical handbook (1961).
 Oldfield, R.C. and Marshall, J.C. eds., Language (Penguin Readings) (1968, 1970²).
 Osgood, Ch. and Sebeok, Th.A., Psycholinguistics; a survey of theory and research problems (1954, 1965²).
- Perrot, J., La linguistique (serie Que sais-je nr. 570) (1967⁷).
 Pike, K.L., Phonetics; a critical analysis of phonetic theory and a technique for the practical description of sounds (1943).
 Pike, K.L., The intonation of American English (1945).
 Pike, K.L., Phonemics; a technique for reducing language to writing (1947).
 Pike, K.L., Tone languages; a technique for determining the

- number and type of pitch contrasts in a language, with studies in phonemic substitution and fusion (1948).
- Pike, K.L., Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior (1954-1960, 1967²).
- Pike, K.L., A guide to publications related to tagmemic theory. *Current Trends in Linguistics*. Thomas A Sebeok ed. III: Theoretical Foundations (1966), 365-394.
- Pilch, H., A linguistic view of aphasia. *Language Sciences* 20 (1972), 6-12.
- Reibel, D.A. and Schane, S.A. eds., Modern studies in English; Readings in transformational grammar (1969).
- Reichling, A. Het woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik (1935, 1967²).
- Reichling, A., Verzamelde studies over hedendaagse problemen der taalwetenschap (1969⁵).
- Robins, R.H., General linguistics in Great Britain 1930-1960, *Trends in Modern Linguistics*, Christine Mohrmann a.o. eds. (1963), 11-37.
- Robins, R.H., General linguistics. An introductory survey (1964, 1971²); vert. M.H. Moonen: Algemene Linguïstiek (*Aula-boeken* nr. 428) (1969).
- Robins, R.H., A short history of linguistics (1967, 1976³).
- Rommetveit, R., Words, meanings, and messages; theory and experiments in psycholinguistics (1968).
- Rosenberg, S. ed., Directions in Psycholinguistics (1965).
- Sapir, E., Language; an introduction to the study of speech (1921); vert. A.L. Sötemann: Wat is taal? (1949).

- Sapir, E., Culture, language, and personality; selected essays edited by D.G. Mandelbaum (1956).
- Saporta, S. ed., Psycholinguistics, a book of readings (1961).
- Saussure, F. de, Cours de linguistique générale. Publié par Ch. Bally et A. Sechehaye (1916).
- Schane, S.A., Generative phonology (1973).
- Schultink, H., Transformationeel-generatieve taalbeschrijving, *De Nieuwe Taalgids* 60 (1967), 238-257.
- Sebeok, Th.A., ed., Current trends in linguistics, 14 dln. (1963-1976).
- Siertsema, B., A study of glossematics; Critical survey of its fundamental concepts (1954, 1965²).
- Smith, F. and Miller, G.A., The genesis of language (1966).
- Spang-Hanssen, H., Glossematics, *Trends in European and American linguistics 1930-1960*. Christine Mohrmann a.o. eds. (1961, 1963²), 128-164.
- Steinberg, D.D. and Jakobovits, L.A. eds., Semantics. An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics, and psychology (1971).
- Toorn, M.C. van den, Nederlandse taalkunde (1973).
- Trubetzkoy, N.S., Grundzüge der Phonologie. *Travaux du cercle linguistique de Prague* 7 (1939); vert. J. Cantineau: Principes de phonologie (1949); vert. Ch.A.M. Baltaxe: Principles of phonology (1969).
- Uhlenbeck, E.M., Enige beschouwingen over Amerikaanse en Nederlandse linguïstiek. *Forum der Letteren* 7 (1966), 1-22.
- Uhlenbeck, E.M., Critical comments on transformational-generative

grammar 1962-1972 (1973).

Uhlenbeck, E.M., Structurele taalwetenschap, in: Balk-Smit Duyzentkunst, F., e.a., *Controversen in de taal- en literatuurwetenschap* (1974), 138-168.

Uhlenbeck, E.M., Nederlandse voorlichting over generatieve grammatica, *Forum der Letteren* 18 (1977), 167-210.

Uhlenbeck, E.M., Linguistics in America 1924-1974, a detached view, in: H.M. Hoenigswald, ed., *The European background of American linguistics* (1979).

Vachek, J., ed., *A Prague school reader in linguistics* (1964).

Vachek, J., ed., *The linguistic school of Prague, an introduction to its theory and practice* (1966).

Vachek, J., ed., *Selected writings in English and general linguistics* (1976).

Verkuyl, H.J. e.a., *Transformationele taalkunde, Aula-boeken* 509, (1974).

Voegelin, C.F. and Voegelin F.M., *Classification and index of the world's languages* (1977).

Walraven, Th., *Taalgebruik en taalwetenschap, inleiding in het onderzoek van verbale kommunikatie* (1975).

index

- accentverschijnselen 64
- adaptatie 82
- affigering 72
- algemeen taalbegrip 17
- articulatorische fonetiek 43
- autonomie, relatieve 45

- betekenen in combinatie 38
- betekenis, woordbetekenis 30-40
- betekenis en woordvorm 47-49
- betekeniseenheid 30-31
- betekenisonderscheidingen 31
- betekenistoepassing 34
 - conceptuele 35
 - metaforische 34
 - suppositionele 35

- beweeglijke symbolisatie 35, 62
- bilingualisme 12, 81

- categorieën
 - morfologische 50-53, 70-73
 - morfologisch-syntactische 55
 - valentie- 51-52

- comment 24
- constantheid, variabele 40-41
- continuïteit in taal 76
- continuïteit van de betekenisonderscheidingen 49
- convergentie 80

- deelsystemen 45
- deiktische woorden 36
- dialectgeografie 83
- distinctieve functie 42
- dochters talen 74
- doel van de taalwetenschap 15
- dubbelvormen 53

- eigennamen 36-37
- etymologie 12

- fatische component 28
- fonemen 40-43
 - aantal 42, 66-67
 - functie 42
 - regels van optreden (plaats en volgorde) 42, 65, 66
 - verhouding consonantvocaal 67

fonetiek 43-45
 articulatorische 43

fonologie 45
fonologische constantheid 38
functies van de zinsintonatie 23-24

geheel eigenschappen 41-42
geluid 21
geografisch taalonderzoek 83
geografische verscheidenheid 83
gesloten stelsels 54
grammatische functie 38
groepsvorming 56-59, 70-71
groepsvorming en woordbetekenis 62
groepsstructuur 70-71

herhaling 72
historisch-comparatieve
 methode 77, 83

historische taalbeschouwing 11, 18
historische taalkunde 75
homogeniteit 82
horizontale verscheidenheid 83

improductieve vormen 53
informanten 16
interpretatie 61
intonatieverschijnselen 22-24

klankvoortbrengende organen 44
klankwaarnemende organen 44
klankwetten 74
klankvorm 30, 40, 41, 46-48

lidwoorden 37, 38

- lineair beginsel 57
- logische taalbeschouwing 10

- materiële klankeigenschappen 42, 43
- melodiëring 57
- melodische verschijnselen, syntactische functie 71
- metaforische betekenistoepassing 34-35
- modificatie 72
- monogenese 79
- monomorfematische woorden 50
- morfemen 39
- morfologische categorieën 50-52, 71-73
- morfologie 50-55, 71
- morfologische constantheid 38
- morfologische stelsels 72-73
- morfologische structuur 54
- morfologisch-syntactische categorieën 55
- multilingualisme 12
- musische component 22-27

- noemende woorden 36
- normatieve taalbeschouwing 9-10, 13

- onomatopeeën 37, 48
- ontlening 11-12, 81-82
- oorsprong van de taal 79-80
- opeenvolging 56-57
- open stelsels 54
- overname van taalelementen 81-82

- paralinguale verschijnselen 27
- perceptie 44
- personaal aspect 25
- polymorfematische woorden 55
- productief procédé 53
- progressieve structuur 70
- propos 24
- prosodische elementen 40-41, 64

- redundantie 77
- reduplicatie 73
- reeksen 51
- regressieve structuur 70
- reliëfgeving 24

- schrift 20
- schriftelijk taalgebruik 70
- schrijftaal 20
- semantisch aspect 38
- semantische differentiatie 53
- semantische doelstelling 62

semantische inhoud 61, 62
semantische onherleidbaarheid 40
semantische structurering van de woordenschat 69
serievorming 51
situatie 23, 77
sociaal aspect 26, 76
sociolinguïstisch onderzoek 83, 84
spelling 12, 45-47
spreekstijlen 15, 76
stamtaal 74
stelsels van morfologische
 categorieën 51, 73
 open en gesloten 54

structuur van de klankvorm 40
sub-woorden 40
suppositionele betekenistoepassing 35
suprasegmentele elementen 40-41
synchronische taaldescriptie 76
syntactische functie 71
syntactische groepsvorming 56
syntactische verbinding 56
syntactisch verband 56-57
syntagmatische mobiliteit 38-40
syntaxis 55

taalafbraak 22
taalbegrip, algemeen 17
taalbeschouwing
 historische 11-12
 logische 10
 normatieve 9-10, 13

- taaldivergentie 74
- taalfamilies 74-79
- taalgebruik 13, 15, 20
 - mondeling 20
 - schriftelijk 20,70

- taalgenetisch onderzoek 79
- taalspecifiek 55
- taalmechanisme 21
- taalverandering 75, 80
- taalverstaan 20, 21
- taalverwantschap 74-79
- taalverwerving 22
- term 33, 35
- thème-propos 24
- toevallige overeenkomst 74
- tonemen 64
- toonhoogteverschijnselen 63
- toonverloop, functies 64-65
- toontalen 64
- topic-comment 24
- traditionele terminologie 18
- tweetaligheid 12, 81

- universeel 17, 41, 55, 73

- valentie 51-52
- valentiecategorieën 52, 57
- variabele constantheid 41
- verbinding, aanwijzingen 57
- verdubbeling 73
- verscheidenheid
 - verticale 82
 - horizontale 83

- verwantschap 74-79
- visuele informatie 27-28
- volgorde 56-57
- voorzetsels 38
- vorm/betekenis-correlatie 49, 50

- woord 22, 28-40
- woordbetekenis en groepsvorming 61-62
- woorden,
 - een of twee 48-49

- woordenschat,
 - semantische structurering 69

- woordklassen 54
- woordsoorten 54

woordvorm 32, 40, 48
syntactische functie 57

woordvorm en betekenis 47-50
woordvorm-kenmerkende
functie 43

zin 22
zinsintonatie 22-24
zinsmelodie 22
zinssegment 57-59